

BELLE TEN

Cilt/Vol.: 86 - Sayı/Issue: 306
Ağustos/August 2022

<https://belleten.gov.tr>

Başvuru/Submitted: 18.05.2021
Kabul/Accepted: 18.01.2022

DOI: 10.37879/belleten.2022.717

Araştırma Makalesi/Research Article

Çarlık Rusya'nın Kafkas Hattı'nı İnşası ve Kuzey Kafkasya'da
Hâkimiyet Kurma Mücadelesi*

Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu**

Öz

Kafkas Hattı, Çarlık Rusya'nın Kafkasya'da yayılmasında ve uzun süreli bir hâkimiyet kurmasında önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada, tahkim edilmiş yerleşim yerleriyle (stanitsa) birbirine bağlanan hattın yapısı, özellikleri ve bölgedeki Rus hâkimiyeti için sağladığı avantajlar incelenmektedir. Kuban ile Terek boylarında uygulanan Rus Kazaklarının iskânı ve hat üzerinde kurulan kaleler, bölgede oluşturulmak istenilen idari-askerî düzen için oldukça önemlidir. Rusların bu faaliyetleri aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun Kırım Hanlığı üzerinden Kuzey Kafkasya ile kurduğu irtibatı koparmaya yönelik adımlardır. Zaten XVI. yüzyılda Rusların Terek'te kurduğu kalelerin Osmanlı ve Rusya arasında diplomatik krize dönüşmesi de buradan kaynaklanmaktadır. Vladikavkaz'dan Tiflis'e kadar uzanan Gürcü Askerî Yolu'nun inşası da Rusların Güney Kafkasya'ya inmelerinde büyük rol oynamıştır. Bu yol aynı zamanda Çarlık Rusya'nın dağlık bölgelerdeki hâkimiyeti sağlamak için itaat altına almak istediği halklar üzerine askerî operasyonlar düzenlediği ana güzergâhtır. Haberleşme ve askerî sevkiyatın yapıldığı bu yolun ve aynı zamanda sınır hattının güvenliği için Kafkasya'nın dağlık bölgelerine çok sayıda sefer düzenlenmiştir. Bu amaçla uzun yıllar hattın komutanlığını yapan General Velyaminov ve Kafkasya

* Bu çalışma Türk Tarih Kurumunun “Doktora Sonrası Araştırma Bursu” kapsamında desteklenmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul/
TÜRKİYE, oguzhan0037@gmail.com ORCID: 0000-0002-2396-6022

Orduları Başkomutanı Baron Rozen'in 1831-1832 yılları arasında düzenlediği seferler de bu makalede incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kafkas Hattı, Rusya, Osmanlı, Gürcü Askerî Yolu.

Tsarist Russia's Construction of the Caucasus Line and the Struggle for Domination in the North Caucasus

Abstract

The Caucasus Line has an important function in the spread of Tsarist Russia in the Caucasus and to establish a long-term rule. In this study, the structure, features and advantages of the line, which is connected with the fortified settlements (stanitsa), for the Russian domination in the region are examined. The Russian settlement of Cossacks on the banks of the Kuban and the Terek rivers and the castles built on the line are very important for the administrative-military order in the region. These activities of the Russians aimed at breaking the contact between the Ottoman Empire and the North Caucasus through the Crimean Khanate. The construction of these fortresses by the Russians in Terek in the 16th century turned into a diplomatic crisis between the Ottoman Empire and Russia. The construction of the Georgian Military Road from Vladikavkaz to Tbilisi also played an important role in the Russian landing in the South Caucasus. This road is also the main route where Tsarist Russia conducted military operations against mountain peoples it wanted to subordinate to ensure its dominance in the mountainous regions. Russia has also organized numerous expeditions to the mountainous regions of the Caucasus for the safety of this road, where communications and military dispatches are carried out. This article examines the campaigns of General Velyaminov, who commanded the Caucasus Line for many years, and Baron Rozen, the Commander-in-Chief of the Russian Armies in the Caucasus, between 1831-1832.

Keywords: Caucasian Line, Russia, Ottoman, Georgian Military Road.

Giriş

Rusya'nın güneye ve doğuya doğru yayılma süreci -sanılanın aksine- gelişigüzel ve kontrolsüz bir şekilde gerçekleşmemiştir. Bu süreç; Rusya'nın sınır boyundaki halklar üzerine planlı bir şekilde ilerleme, toprakları ekip biçme ve iskân etme, kendine bağımlılık yaratma, yeni ele geçirilen halkları ehlileştirip algılarını değiştirme, Ortodoks Hristiyanlığa geçirme ve son olarak onları imparatorluk muhitine dâhil etme politikalarıyla devam etmiştir¹. Askerî tahkimat, kale, kasaba ve

1 Michael Khodarkovsky, *Türkistan ve Avrasya Steplerinde Rus Yayılmacılığı (1500-1800)*, çev. Mehmet

hatların inşası da bu sürecin bir parçasıdır. Bu anlamda Rusya'nın Kafkasya'ya yayılmasında hatların inşası önemli bir adım olmuştur. Terek Nehri boyunca Rus Kazaklarının yerleştirilmesi ve tahkim edilmiş yerleşim merkezlerinin kurulmasıyla başlayan, 1785 yılında Kafkas Namestnikliği'nin oluşturulmasıyla hız kazanan ve XIX. yüzyılın ilk yarısı boyunca devam eden bu süreç, Rusya'nın Kafkasya'da uzun süreli bir düzen kurması bakımından dikkate değerdir. Hatların ilk dayanak noktasını stratejik yerlerde inşa edilen kaleler oluşturmaktadır. Bunların başında I. Petro'nun İran Seferi (Persidskiy Pohod) dönüşünde inşa ettirdiği Kutsal Haç Kalesi gelmektedir. Stratejik konumu nedeniyle, Kutsal Haç Kalesi bölgede bir dayanak noktası olarak, imparatorluğun güney sınırının güvenliğini sağlayan bir kalkan görevi yapmıştır. Bu kalenin kuruluş tarihine odaklanan bir çalışma Magomed-Paşa B. Abdusalamov ve Nikolay D. Çekulayev tarafından yapılmıştır². Rusya'nın Kuzey Kafkasya politikasını araştıran Rus tarihçiler, genellikle Kutsal Haç Kalesi'nin siyasi ve ekonomik rolüne değinmişlerdir. Bu nedenle kalenin kuruluş tarihini anlatan bu çalışma önemli bir boşluğu doldurmuştur. Debu'nun Kafkas Hattı hakkındaki eseri ise konuyla ilgili yapılan ilk çalışmalar arasındadır³. Ancak buradaki bilgiler o döneme dair ana kaynak niteliği taşısa da, sonraki yıllarda meydana gelen gelişmelerden dolayı güncellenmeye ihtiyacı vardır.

Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı kolonileştirmesiyle ilgili Türkiye'de yapılan çalışmaların başında Abdullah Temizkan'ın makalesi gelmektedir⁴. Temizkan, Rusların Kuzey Kafkasya'yı Slavlaştırmak ve Hristiyanlaştırmak için yaptıkları iskân faaliyetini kronolojik olarak incelemiştir. Bu makale konuyla ilgili önemli bir boşluğu doldururken yeni çalışmalara da ışık tutmuştur. Mesela hatların daha ayrıntılı ve müstakil olarak incelenmesi fikrinden yola çıkılarak Didem Çatalkılıç tarafından Mozdok Hattı'nın kolonizasyonu ile ilgili bir doktora tezi hazırlanmıştır. Temizkan danışmanlığında yapılan bu çalışmada Mozdok Hattı'nın kuruluşu, buradaki kalelerin inşası, Kazak topluluklarının yerleştirilmesi ve hat üzerindeki sosyo-ekonomik durum detaylı olarak incelenmiştir⁵.

Akif Koç, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 16.

2 Magomed-Paşa B. Abdusalamov, Nikolay D. Çekulayev, "İz İstorii Osnovaniya i Stroitelstva Kreposti Svyatogo Kresta (1722-1735), *İstoriya i Arheologiya, Vestnik Kemerovskogo Gasudarstvennogo Universiteta*, 3 (2018), 5-11.

3 İosif Lvoviç Debu, *O Kavkazskoy Linii i Prisoedinennom k ney Çernomorskom Voyske*, Sankt-Peterburg 1829.

4 Abdullah Temizkan, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı Kolonileştirmesinde Kozakların İşlevi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIII/2 (Kış 2013), s. 313-336.

5 Didem Çatalkılıç, *Çarlık Rusyası'nın Bir Kolonizasyon Modeli Olarak Mozdok Hattı (1735-1832)*,

Dağlılar üzerine yapılan seferlerle ilgili bir çalışma Ş. A. Gapurov, V. H. Magomayev, vd. tarafından yapılmıştır. Bu çalışma, Müstakil Kafkasya Kolordu Komutanı Baron Rozen'in Kafkas Hattı ve Kuzey-Güney Kafkasya arasındaki askerî sevk-yat yolunun güvenliğini sağlamak amacıyla gerçekleştirdiği seferleri incelemektedir. Makale, bu seferler sırasında bölgede yaşayan çok sayıda sivil halkın hayatını kaybettiğini vurgulamaktadır⁶.

Çalışmamızda sık sık başvurduğumuz ve konuyla ilgili arşiv belgelerinin yer aldığı *Akti, Sobrannie Kavkazskoy Arheografiçeskoj Komissiyeyu...* adlı koleksiyon ana kaynakların başında gelmektedir. Kafkasya'nın geneline ait askerî ve idari yazışmaları içeren bu külliyyatın sekizinci cildi, Baron Rozen'in Kafkasya'da başkomutanlık yaptığı 1831-1838 yıllarına dair yazışmaları içermektedir. Dolayısıyla Rozen ve Velyaminov'un dağlı halkları yatıştırma için başlattığı seferleri incelerken buradaki belgelerden istifade etik⁷. Bir başka önemli kaynak Kafkasya Başkomutanlığı bünyesinde büyük kısmı arşiv belgelerine dayanılarak hazırlanan *Kavkazskiy Sbornik* adlı külliyyat içinde basılan materyallerdir. Askerî tarihçi Potto'nun doğrudan Terrek Kazaklarının tarihi, Ruslarla münasebetleri ve Kafkasya'ya iskânını konu alan iki ciltlik eseri de ana kaynaklardandır⁸.

Bu çalışmanın iki amacı vardır. Birincisi, genel olarak hattın özellikleri, bölümleri ve bölgenin Ruslar tarafından ele geçirilmesindeki rolünü açıklamaktır. Dolayısıyla Rusların Kafkasya'yı işgalinde önemli rol oynayan Kafkas Hattı'nın inşaa sürecini genel hatlarıyla izah ederek, bazı stratejik noktalara kalelerin yapılması ve buralarda uygulanan Kazak iskânının Rus kolonizasyonu için nasıl bir rol oynadığını tespit etmektir. Diğeri ise General Velyaminov ve Baron Rozen zamanında Rusların Kafkas halklarıyla mücadelelerini incelemek ve özellikle 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra Gürcü Askerî Yolu'nun güvenliğini sağlamak için İnguşetya ve Çeçenya taraflarına düzenlenen askerî faaliyetleri değerlendirmektir.

Doktora Tezi, E.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2019. Tezin basılmış hali için bk. Çatalkılıç, *Kafkasya'da Rus Yayılmacılığı: Mozdok Hattı 1552-1832*, Koyu Siyah, İstanbul 2021.

6 Ş. A. Gapurov, V. H. Magomayev, vd., "Ekspeditsiya Barona Rozena v Çeçnyu v 1832 godu", *Vestnik Akademii Nauk Çeçenskoj Respubliki*, 4/29 (2015), s. 42-48.

7 *Akti, Sobrannie Kavkazskoy Arheografiçeskoj Komissiyeyu. Arhiv Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago*, Red. A. Berje, VIII, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, Tiflis 1881. (Bundan sonra eser adı *AKAK* olarak kısaltılacak, belge adı ve numaraları verilecektir.)

8 V. A. Potto, *Dva Veka Terskogo Kazaçestva (1577-1801)*, I-II, Vladikavkaz 1912.

1. Kafkas Hattı: Özellikleri, Bölümleri ve Kuruluş Amacı

Kafkas Hattı, Kuban, Malka ve Terek boyunca uzanan bir kordon çizgisi ve Laba ile Sunja boyunca devam eden Kuzey Kafkasya'daki Ruslar tarafından işgal edilen bölgenin sınır hattı olarak adlandırılmaktadır⁹. Temelinde iskân faaliyeti bulunan hat sistemiyle Ruslar yeni ele geçirilen bölgelerde kalıcı bir yönetim oluşturmayı hedefliyordu. Bu amaç doğrultusunda Kafkas Hattı üzerindeki belirli noktalara Don Kazakları ve Greben Kazakları yerleştirildi. Bu sistem kendi içerisinde askerî bir düzene tâbi idi. Terek ile Kuban'da kurulmuş olan hat üzerinde *stanitsa* olarak adlandırılan yerleşim merkezleri vardı¹⁰.

Alışılmışın dışında bir özelliğe sahip olan Kafkas Hattı, müstakil bir idareye sahip olmakla birlikte askerî gelişimi XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam etti. Kuzey Kafkasya'da sağlam bir hâkimiyet kurmak için Kafkas Hattı, Sağ Kanat, Merkez, Sol Kanat ve Vladikavkaz Komutanlığı şeklinde bölümlere ayrıldı. Sağ Kanat, Karadeniz kıyılarından başlayıp Kuban ağzından Laba Kalesi'ne kadar uzanıyordu. Karadeniz Kordon Hattı'nın da yer aldığı bu alan Kuban ve Laba hattını içeriyordu; Merkez, Zelençuk Nehri üzerindeki taş köprüden, Kuban, Terek ve Malka hizasındaki Mozdok şehrine kadar, Kislovodsk ve Kabardinler boyunca ve Gürcü Askerî Yolu'nun bazı kısımlarına kadar uzanıyordu. Kazakların yerleştirildiği bu hat, büyük ve küçük Kabardeyler, Karaçay ve Karadağların ötesindeki dağlı kabilelerin yaşadıkları yerlerden Vladikavkaz'a kadar devam ediyordu. Sol Kanat, Hazar Denizi'ne kadar Terek ve Aşağı Sunja hatlarını ve Kumuk ovasını içeriyor, Çeçenya boyunca Kafkas Hattı'nın merkezine doğru devam ediyordu. Vladikavkaz Komutanlığı ise, Gürcü Askerî Yolu'nu kapsayacak şekilde Vladikavkaz'ın kuzeyindeki Ardon karakolundan dağ geçidindeki Kobi Köyü'ne kadar uzanan alanı içeriyordu¹¹. Her birimin başında *naçalnik* adı verilen şef bulunuyordu. Naçalnikler Kafkas Hattı'nda bulunan ordu komutanına doğrudan bağlıydılar. Hat üzerinde bulunan ordu, düzenli birlikleri, Kazak alayları ve yerlilerden oluşan birlikleriyle Rusya'ya itaat etmeyen dağlı kabileler üzerine askerî operasyonlar gerçekleştiriyordu. Buradaki askerî birlikler ve Kazaklar, hazırlanan

9 "Kavkazskaya Liniya", *Entsiklopedičeskiy Slovar*, İzdateli: F. A. Brokgauz, İ. A. Yefron, C XIII, S. Peterburg, 1894, s. 813.

10 L. V. Burkina, "Rasşirenje Voenno-Kazaçey Kolonizatsii na Kavkazskoy Linii v 90-e g. XVIII-60-e g. XIX v.", *Vestnik Adıgeyskogo Gasudarstvennogo Üniversiteta*, 2 (2006), s. 20-22.

11 Tekin Aycan Taşçı, "Kafkasya'da Rus İdari Yapıları (1785-1845)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 27 (Güz 2019), s. 95-96; V. Potto, *Kavkazskaya Voyna, v Otdelnuh Oçerkaht, Epizodah, Legendah i Biografyah*, V, Tiflis 1889, s. 296.

iç yönetmeliğe göre *naçalniklere* ve *nakaznoy ataman* denilen Kazak birliklerinin yöneticilerine tâbiydiler¹². Ancak genel olarak Kuzey Kafkasya'daki askerî yapıların tamamı Gürcistan'ın 1801'de ilhakından sonra Tiflis'te bulunan Müstakil Kafkasya Kolordu Komutanı'na (Baş Yönetici) bağlandı¹³.

Rusya'nın Kafkas Hattı'nı inşa etmesindeki temel amaç; Güney Kafkasya'ya inmek ve orayla iletişim sağlamaktı. Bununla birlikte Ruslar tarafından iskân edilmiş yerleşim merkezlerini dağlıların baskınlarından korumak, ele geçirilen bölgeye boyun eğdirmek ve bölgede sağlam temellere oturtulmuş kalıcı yönetim kurmaktı¹⁴. Rusların Güney Kafkasya'ya inmesinde önemli rol oynayan Gürcü Askerî Yolu'nun güvenliği de hattın güvenliği kadar önemli görülüyordu. Bundan dolayı bu iki yapının Ruslar için özel bir yeri vardı.

Rusların planına göre bölgeyi ele geçirmek için dağlı kabileleri püskürtmenin bir takım yolları bulunuyordu; bunlar bölgeye yerleştirilmiş silahlı Kazak nüfusu, güçlendirilmiş tahkimatlar, stanitsalar (köy veya kasaba gibi yerleşim merkezleri) ve hat üzerinde yerleştirilmiş düzenli askerî birliklerdi. Hattın tamamı aynı eşitlikte güvenliğe sahip olmadığı için bazı noktalar dışarıdan gelebilecek saldırılara daha açık olabiliyordu. Bundan dolayı alınan güvenlik önlemleri yer yer farklılık arz ediyordu. Hat üzerindeki bazı tahkimatlara kaleler inşa edildi. Groznaya, Vnezapnaya ve Vladikavkaz bunlardan sadece bir kaçıydı. Hat üzerinde yer alan bu kaleler savunma durumuna getirildi; tabyalar, ileri karakollar ve gözetleme kuleleriyle tamamlandılar. Bazı noktalar hendekler ve etrafı çevrili çitlerle donatıldı. Dışarıdan gelen bir saldırı anında diğer stanitsalardaki kulelere çan sesi veya top atışları gibi çeşitli işaretlerle haber gönderiliyordu¹⁵.

a. Rusların Terek Boyu'na Yayılmaları ve Osmanlı-Rus Anlaşmazlığı

Altın Orda Devleti yıkılma sürecine girdikten sonra nispeten daha rahat hareket eden Ruslar, Kazan Hanlığı'yla mücadeleye giriştiler¹⁶ ve 1552'de hanlığı ortadan

12 “Kavkazskaya Liniya”, *Entsiklopedičeskiy Slovar*, C XIII, s. 813.

13 Taşçı, “Kafkasya’da Rus İdari Yapıları (1785-1845)”, s. 89-90.

14 “Kavkazskaya Liniya”, *Entsiklopedičeskiy Slovar*, C XIII, s. 813; N. K. Stetsenko, “O Priçinah Stroitelstva i Funktsiyah Azovo-Mozdokskey Linii”, *İzvestiya Vuzov. Severo-Kavkazskiy Region*, 6 (2007), s. 61-62.

15 John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya’yı İstilas ve Şeyh Şamil*, çev. Sedat Özden, 2. bs., Kayhan Yayınevi, İstanbul (ty.), s. 47.

16 Moskova Knezliği'nin ilk dönemlerden itibaren Altın Orda etkisinde kalıp pek çok alanda gelişim gösterdikten sonra rakiplerine karşı üstün geldiğini belirtmek gerekir. Bu hususla ilgili geniş bilgi

kaldırdılar. 1556'da da Astrahan'ı ele geçirerek Hazar'a çıkış yolu buldular¹⁷. Böylece Rusların Kafkasya ve Azak taraflarına yayılmaları kolaylaştı. I. Petro'nun Astrahan'dan denize açılarak Hazar'ın batı kıyılarına sefer düzenlemesi ve kıyı hattını ele geçirmesi IV. İvan zamanındaki askerî başarıların onlara ne kadar önemli faydalar sağladığını göstermektedir. Astrahan'ın düşmesinden sonra Ruslar'ın Terek'te kasaba kurmak için giriştikleri inşa faaliyetleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun dikkatinden kaçmadı. Çünkü Ruslar bu yıllardan itibaren savaşçı özellikleriyle bilinen başıbozuk Kazak topluluklarını Terek güzergâhına doğru yerleştirmeye başladılar¹⁸. Astrahan'ın düşmesi üzerine Ruslar güneye kolayca yayılırken, Osmanlı İmparatorluğu bu duruma kayıtsız kalmadı. Zira Astrahan'dan geçen hac yollarının güvenliği tehlikeye düşmüş oluyordu. Rusya'nın yayılma planlarını bozmak için 1569'da Astrahan Seferi'ne çıkan Osmanlılar, sefer sırasında Don ve İdil nehirlerini birleştirme projesini hayata geçirdiler¹⁹. Bu proje gerçekleştiğinde Rusya'nın güneye inmesi engellenecek, İran kuzeyden sıkıştırılarak abluka altına alınacak ve Don-Volga (İdil) nehirleri üzerinden Hazar'a ulaşılarak Türkistan hanlıklarıyla daha sıkı temas kurabilecekti. Bu planlar maalesef olumsuz hava koşulları, Osmanlı askerinin arazi şartlarına alışkın olmaması ve Kırım Hanı'nın da gönülsüz tavırları nedeniyle gerçekleşmedi²⁰.

Güneye doğru yayılmaya başlayan Rusların Terek Boyu'nda bu isimle anılan üç farklı kasaba kurdukları bilinmektedir. Bunlardan birisi IV. İvan'ın Temrük'te kurduğu ve hakkında pek malumat olmayan kasabadır²¹. İkincisi 1567'de Sunja'nın sağ kıyısında kurulan kasabadır ki buranın varlığı Rusya, Osmanlı ve Kırım Hanlığı arasında büyük bir diplomatik krize neden olmuştur²². 1569 Seferi'nden sonra

için bk. İlyas Kamalov, *Altın Orda ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2009. Mosova-Kazan münasebetleri için bk. Serkan Acar, *Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasi İlişkileri (1437-1552)*, TTK Yayınları, Ankara 2013.

17 V. A. Potto, *Dva Veka Terskogo Kazaçestva (1577-1801)*, I, s. 4-6.

18 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, A.Ü. Basımevi, Ankara 1970, s. 33-34.

19 Rus elçilerinden İ. P. Novosilytsev ve S. E. Malytsev'in raporlarına göre Astrahan Seferi'nin ayrıntıları için bk. *Rus Elçi Raporlarında Astrahan Seferi*, haz. İlyas Kamalov, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 29-82; Sefer hazırlıkları için ayrıca bk. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu*, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 110-116.

20 Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", *Belleten*, C XII/S. 46 (1948), s. 375-384.

21 Temrük, Kuban Nehri ile Taman arasında bulunan ahşaptan inşa edilmiş bir kaledir. Bk. Reyhan Şahin Allahverdi, *Kafkas Fatihî Özdemiroğlu Osman Paşa*, Çamlıca, İstanbul 2006, s. 229.

22 4 Ekim 1567'de Afanasiy Nagoy'u kabul eden Devlet Giray Han, IV. İvan'ın Terek'te kurdukları

İstanbul'a gelen Elçi Novosilytsev, Türk devlet adamlarıyla yaptığı görüşmelerde Terek üzerinde inşa ettikleri kalenin yıkılmasının Türk tarafını memnun edeceğine dair intiba edinmiştir. Ayrıca Çar IV. İvan'a götürmesi için elçiye verilen Sultan II. Selim'in nâme-i hümayûnunda 1569 Seferi'nin sebepleri izah edilmiş ve en büyük sebep olarak da Terek üzerinde kale inşa edilmesi ve böylece Astrahan'dan gelen hac yollarının önüne sed çekilmiş olması gösterilmiştir²³. 1571 yılında Rus sefiri Divân-ı Hümayûn'da sorulan soru üzerine bu kasabanın hangi sebeplerle inşa edildiğini açıklamak durumunda kalmış ve Temrük'ün korunması için kurulduğu cevabını vermişti. Bu kasabanın 1574 yılında yıkılması için iki devlet arasında bir anlaşma yapılmıştır ancak bu olayın gerçekleşip gerçekleşmediği hususu tam olarak belli değildir. 1578-1585 yılları arasında Terek ve Sunja'nın birleştiği yere yakın bir mevkide yeni bir kasaba daha kurulmuştur ki bu dönemde Özdemiroğlu Osman Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Derbent'te bulunuyordu. Dolayısıyla bu kasabanın da Türklerin kuzeye düzenleyecekleri seferleri engellemek amacıyla kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu kasaba haritalarda Terek veya Terki olarak gösterilmektedir²⁴.

b. Kuzey Kafkasya'da İskân Edilen Kazaklar

Hangi kökenden geldikleri konusu tartışmalı olan Kazak toplulukları, bir siyasi birliğe dâhil olmayan, yasa dinlemeyen başıboş gruplar olarak Moskova'nın güney ve doğu bölgelerinde ortaya çıkmışlardır. Literatürde "Rus Kozakları" olarak da zikredilen bu topluluklar, Rus boyar ve knezlerin baskısından kaçan Rus serf ve köylüleri ile Tatar ve Çerkes grupların karışımından oluşan bir yapıdır²⁵. Ruslar, Terek kasabasını kurduktan sonra kaleye ve civar bölgelere Kazak topluluklarını yerleştirmeye başladılar. Kazaklar, Rus hâkimiyetine girdikten sonra Kırım Hanlığı ve Osmanlı ordularına karşı Rusların öncü kuvvetleri olarak kullanıldılar. Bunun yanında Rusların Kafkasya'ya yayılmalarında ve Rus hâkimiyetinin tesis

istediği şehrin inşasını durdurmasını istemiş, bunu yapmadığı takdirde dağ kadar altın verse de barışa yanaşmayacağını söylemiştir. Bk. A. A. Novoselyskiy, *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, çev. Kemal Ortaylı, haz. Erhan Afyoncu-İlyas Kamalov, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 19.

23 Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu*, s. 150; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas – Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, TTK Yayınları, Ankara 1993, s. 62-63.

24 William Edward David Allen, "Rus-Kafkas Münasebetlerinde İtil-Terek Güzergâhı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, çev. Serkan Acar, XXVIII/I (2013), s. 308-309; İvan Semyonoviç Kravtsov, *Oçerk o načale Terskogo Kazaçyago Vöyska*, Tipografiya İ. M. Varşavçika, Harkov 1882, s. 3-4.

25 Temizkan, "Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı Kolonileştirmesinde Kozakların İşlevi", s. 315.

edilmesinde önemli rol oynadılar. Bundan dolayı Kafkasya'daki Rus kolonizasyonu ve bölgenin ele geçirilme tarihini anlamak için Kazakların tarihini incelemek zaruridir²⁶. Kazakların XIX. yüzyılda Kafkas oblastına yerleştirilmesiyle ilgili Rus arşivlerinde çok sayıda dosya mevcuttur²⁷.

Don Nehri'nin sağ kıyısında Aksay Nehri'nden Voronej Guberniyası'na kadar uzanan orman ve nehir kıyılarında Don Kazakları yerleşmişti²⁸. Uzun süren Türk ve Moğol saldırılarından sonra onların ortaya çıktıkları tahmin edilmektedir. Zamanla nehir kıyılarına yerleşen Kazaklar balıkçılık, tarım ve hayvancılık gibi yöntemlerle hayatlarını sürdürmüşler ancak alışık oldukları akın ve yağma faaliyetlerine de devam etmişlerdir. Sadece Tatarlar üzerine değil, Ruslar ve Lehler üzerine de akın düzenlemişler, hatta Karadeniz'in kuzeyindeki Osmanlı kalelerine de saldırmışlardır. Mesela 1637'de Azak Kalesi'ne saldırıp kaleyi ele geçiren Kazakların bu seferi Rus edebî eserlerine konu olmuştur²⁹. Zamanla Rus knezliklerinin nüfuz sahaları genişledikçe Kazaklar onların hâkimiyet alanına girmek durumunda kalmıştır. Don, Volga ve Ural Kazaklarının dışında Dinyeper kıyısında yaşayan Zaparog (Zaporojya) adı verilen Kazak toplulukları da mevcuttu. Etnik olarak Rus, Litvanya ve Polonya unsurlarını bünyelerinde barındırdıkları gibi bazı araştırmalarda Kazakların Tatar karışımı grupları da olduğu zikredilmiştir³⁰. Bu görüşlerin dışında Kazakların etnik bir kavmiyet ifade etmediği, meşru otoriteye karşı çıkan her türden insanı tanımlayan bir sıfat olduğu iddiaları da vardır³¹. Dinyeper çağılayanlarının alt taraflarında bir örgütlenme meydana getiren Zaporog Kazaklarının başında *ataman* adında bir önder, bir vekil (nakaznoy ataman) bulunurdu. Hükümdarlık alameti olarak da bir kamyş ve sancak kullanılırdı³².

26 V. Potto, *Kavkazskaya Voyna, Ot Drevneyşih Vremen do Yermolova*, I, S. Peterburg 1887, s. 113-114.

27 RGIA, F. 379, Op. 1, D. 704; 705; 706; 909; 911; 999; 956; 959; 731.

28 V. Potto, *Kavkazskaya Voyna*, I, s. 113-114.

29 İlyas Kemaloğlu, *Rusların Gözüyle Türkler*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2015, s. 100-104.

30 Baddeley, *age.*, s. 36-37; George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, çev. Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul 2011, s. 128-129; Mustafa Aydın, *XIX. Yüzyılda Kafkaslar'da Nüfuz Mücadeleleri (1800-1830)*, Doktora Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, s. 21-22; Peter Bartl, "17. Yüzyılda ve 18. Yüzyılın İlk Yarısında Kazak Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu", *İlmî Araştırmalar*, çev. Kemal Beydilli, 6 (1998), s. 303-304.

31 Yücel Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar-I*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004, s. 76-79.

32 Omeļjan Pritsak, "İlk Türk-Ukrayna İttifakı (1648)", *İlmî Araştırmalar*, çev. Kemal Beydilli, 7 (1999), s. 257.

Greben Kazakları, Terek'in orta kısımlarında yaşayan bir gruptur. XVI. yüzyıl ortalarından itibaren Terek ve Sunja civarına yerleştirilen Grebenlerin yeni bir grubu, 1711'de Terek'in sol kıyısına iskân edildi³³. 1711'de Kuzey Kafkasya halklarının birbiriyle mücadelesi, Rusların dikkatinden kaçmadı. Ruslar, Kuzey Kafkasya'da meydana gelen olayların yakından takip edilmesi gerektiğini düşünerek ileride bu halkların Rus tarafına çekilip Osmanlı ve İran'a karşı kullanılabileceğini de planladılar³⁴. XVIII. yüzyıla kadar Kumuk ve bazı Kabardey prensleriyle ilişkilerini sürdüren Grebenler, soylu Kabardey ailesine mensup olup Rus hizmetine giren Prens Aleksandr Bekoviç Çerkasskiy'in düzenlediği Hive Seferi'ne³⁵ neredeyse 1.000 kişilik kuvvetle katıldılar. I. Petro, Osmanlı ve İsveç'e karşı yürüttüğü savaşlara ilave olarak Rusya'yı inkişaf ettirmek amacıyla giriştiği reformlara kaynak bulmak ve Hindistan'a giden ticaret yollarına hâkim olmak için Hive'yi Rusya'ya bağlamak istiyordu. Fakat Çerkasskiy komutasında gerçekleşen Hive Seferi büyük bir yenilgiyle sonuçlandı ve geriye çok az kişi dönebildi³⁶.

Hive Seferi'nden birkaç yıl sonra Ruslar, Hazar'ın batı kıyılarına sefer düzenlediler. I. Petro zaten 1714'ten itibaren Hazar Denizi'ne keşif gemileri gönderip kıyı şeridinin durumu, su akıntılarını istikameti ve suların derinliği gibi bilgileri elde etmişti³⁷. Hatta Artemiy Volinskiy'i İran'a elçi olarak gönderip bölgenin sosyo-ekonomik ve siyasi durumu hakkında bilgi toplatmış ve düzenleyeceği askerî harekât için sefer güzergâhlarını tespit ettirmişti. 1722 yılında Lezgileri bahane ederek İran kontrolündeki Şirvan'a yürümek isterken asıl amacı Kafkasya'yı ele geçirmektir. Ticaretin önemli noktalarından Şamahı'yı almak Ruslar için yeni gelir kaynakları demektir. İran'ın içinde bulunduğu çalkantılı durumdan istifade eden I. Petro, Temmuz 1722'de Terek ağzına gelerek önce Kumukların hâkim olduğu bölgeyi ardından da Derbent ve Bakü'yü ele geçirdi³⁸.

33 Potto, *Dva Veka Terskogo Kazaçestva (1577-1801)*, I, s. 91.

34 Murat Özkan, "Bekoviç Gibi Kaybetmek: Aleksandr Bekoviç Çerkasskiy'in 1717 Hive Seferi", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 5/I (2018), s. 95.

35 Sefer hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Özkan, agm., s. 98-107.

36 Robert K. Massie, *Büyük Petro*, çev. Hakan Abacı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 971-976; Baddeley, *age.*, s. 42.

37 Elçin Karayev, *F. İ. Soymonovun "Hezer denizinin ve orada heyata keçirilen Rusiya işğallarının, imperator Büyük Pyotrun tarihinin bir hissəsi kimi təsviri" adlı səyahətnaməsi Azərbaycan tarixinin mənbəyi kimi*, Bakı 2006, s. 8-21.

38 Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, "18. Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: I. Petro'nun İran Seferi", *Vakaniyis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Kafkasya Özel Sayısı, 2 (2017), s. 121-124.

c. Müstahkem Kafkas Hattı ve Diğer Bölümlerinin Oluşturulması

Kafkas Hattı'nın ilk kuruluşu, yukarıda da ifade edildiği gibi Rusların Terek civarına gelerek Greben Kazaklarını bölgeye yerleştirmeleriyle gerçekleşti. Hazar'ın batı kıyılarını zaptettikten sonra geri dönen I. Petro, Sulak ağzında Kutsal Haç Kalesi'ni (Krepost Svyatogo Kresta) inşa ettirdi. Rus ordusu zaten sefere ilk çıktığında Sulak civarını mevki tutmuş, ordu bir müddet orada dinlenmiş ve I. Petro bölge hâkimlerinden Aksay Sultanı Mahmud ve Kumuk Şamhalı'nın temsilcilerini burada kabul etmişti³⁹. Netice itibariyle geniş bir alanı kontrol etmeyi sağlayan Kutsal Haç Kalesi'nin burada yapılması uygun görüldü. Kalenin hâkim olduğu alan Terek ve Sulak arasındaki araziydi. Stratejik konumundan dolayı Kumukların yakından takibini sağlayan kale, güvenlik için önemli bir vazife üstlenirken aynı zamanda ileride gerçekleşecek saldırılar için bir üs olarak hizmet etti⁴⁰. Bununla birlikte kale, Kuzey Kafkasya'nın siyasi-ekonomik ve idari merkezi olarak kullanıldı. Kale, Sulak'ın ikiye ayrıldığı yerde, (kuzeyde Agrahan Nehri, güneyde ise Sulak) nehir ağzından 20 verst uzaklıkta kuruldu. I. Petro, kalenin kurulacağı yeri gezdikten sonra civarda inşaatta kullanılacak orman ve hayvanlar için mera bulunmasından memnun kaldı. Kalenin burada kurulmasının bir faydası da Dağıstan'ın kontrol altında tutulması ve Derbent'le temas hâlinde olunmasıydı⁴¹.

Kutsal Haç Kalesi, 1735 senesine kadar bölgedeki siyasi ve ekonomik bir merkez oldu. Biraz kuzeyinde yer alan Terek kasabası sakinleri buraya yerleştirildi. Ayrıca I. Petro'nun emriyle Terek Boyu'nda yaşayan Kazaklar da Kutsal Haç Kalesi'ne nakledildi. Don Kazakları ise Sulak ve Agrahan nehirleri arasına yerleştirildiler ve Agrahan Kazak Ordusu adını aldılar. Böylece Terek'te sadece Greben Kazakları kaldı; onların da Sulak'a iskânı düşünülüyse de I. Petro Terek Hattı'nın güvenliğini sağladıkları için onların yerlerinde kalmalarını uygun gördü⁴².

Rusya ve İran arasında 1735'te Gence'de yapılan ittifak anlaşmasına göre; Kutsal Haç Kalesi İran'a bırakıldı. Ayrıca I. Petro'nun ele geçirdiği Derbent ve Bakü de İran'a verildi⁴³. Ruslar bu kalenin yerine biraz daha kuzeyde yeni bir kale daha inşa ettiler. İran Seferi'nden sonra I. Petro'nun bölgeyi idare etmesi için tayin et-

39 Karayev, *age.*, s. 48.

40 Çatalkılıç, *agt.*, s. 96.

41 Magomed-Paşa B. Abdusalomov, Nikolay D. Çekulayev, *agm.*, s. 6.

42 V. Potto, *Kavkazskaya Vöyna*, I, s. 31.

43 Fatih Ünal, *XVIII. Asır Türk-Rus Münasebetlerinde Neplüeyev*, Ordu 2010, s. 78.

tiği General Levaşov, 1735'te Kizlyar (Kızlar) Kalesi'ni kurdu⁴⁴. Kizlyar'a Kutsal Haç Kalesi'nden Kazaklar, Ruslara tâbi olan bazı Çerkes, Çeçen ve Kabardinler, Gürcü ve bazı Ermeniler iskân edildiler⁴⁵. Bunların tamamı Terek-Kizlyar Kazak Ordusu'nu oluşturan ilk grup içerisinde yer aldılar. Dolayısıyla Kizlyar, Kutsal Haç Kalesi'nden sonra Müstahkem Kafkas Hattı sisteminin ilk kalesi oldu.

1759'da Küçük Kabardey hâkimlerinden Kurgok Konçakin vaftiz olduktan sonra Rusya tarafına geçti. Onunla birlikte Hristiyanlığı kabul eden bazı Osetler ve Kabardinler, Mozdok civarına yerleştirildiler. Böylece ilk dağ Mozdok Kazak takımı kurulmuş oldu. Kizlyar Kalesi'nin batısındaki Terek kıyısı üzerinde 1763'te Mozdok Kalesi inşa edildi⁴⁶. Bu iki kalenin arasındaki alanda daha sonradan Mozdok Hattı adı verilen müstahkem hat oluşturuldu. Misyonerlik faaliyetleri için bir merkez haline gelen Mozdok'un inşası Osmanlı yöneticileri ve Kafkasyalıların tepkisine neden oldu⁴⁷. Mozdok Kalesi civarında Kazaklar için stanitsalar kuruldu. 1739'da Belgrad Antlaşması'ndan sonra tahrip edilen Kizlyar Kalesi yeniden tahkim edildi⁴⁸.

II. Katerina zamanında Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesi Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuzey Kafkasya'ya müdahalesinde büyük bir kırılma yaşanmasına neden oldu. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu asırlar boyunca Kuzey Kafkasya ile ilişkilerini Kırım Hanlığı üzerinden yürütmekteydi. Dağıstan beyleri de isteklerini Kırım Hanı aracılığıyla İstanbul'a duyururlardı⁴⁹. Bu bağın 1783'te kopmasıyla Ruslar önemli bir avantaj elde ettiler. 1768-1774 ve 1787-1790 yılları boyunca devam eden Osmanlı-Rus savaşları neticesinde Ruslar, Karadeniz'in kuzey kıyısında geniş bir araziye ele geçirdiler. Bu geniş saha üzerinde yeni Rusya projesi ve yeni kolonizasyon faaliyetlerini hayata geçirdiler. II. Katerina tarafından Yeni Rusya projesinin başına getirilen General Grigoriy Aleksandroviç Potyomkin bu bölge üzerinde idari ve iktisadi bir takım düzenlemeler yaptı. 1775 yılındaki eyalet

44 *İstoričeskij Očerık Kavkazskih Voyn ot ih. Naçala do Prisoedineniya Gruzii k Rossii*, Red. V. A. Potto, s. 43. Potto, "Kizlyar" adının Türkçe olduğunu ve köken olarak "Kızlar"dan geldiğini söylemektedir. V. A. Potto, *Dva Veka Terskago Kazaçestva (1577-1801)*, II, s. 42.

45 Çatalkılıç, *agt.*, s. 105.

46 Debu, *age.*, s. 30-31; Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 34.

47 Temizkan, "Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı Kolonileştirmesinde Kozakların İşlevi", s. 318.

48 Cengiz Fedakâr, *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı: Kırmı Giden Yolda Anapa Kalesi (1781-1801)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 35.

49 Kırzioğlu, *age.*, s. 59-60.

yönetimi mevzuatı uyarınca yeni uyezdlar ve guberniyalar kuruldu⁵⁰. Potyomkin, Rusya'nın çıkarları için Terek'ten Don'a kadar uygulanacak olan bir kolonizasyon başlattı ve bu arazi üzerinde tarım, hayvancılık, sebze ve meyve yetiştiriciliği gibi faaliyetlerin yapılması için düzenlemeler yapıldı⁵¹.

Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında meydana gelen 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Kuzey Kafkasya'daki Küçük ve Büyük Kabardeyler de Rusya'ya verildi. 1777'de II. Katerina'nın kararnamesi ve Potyomkin'in direktifleriyle Kuzey Kafkasya'da ileri karakol hatları inşa edilmeye başlandı. 1777'de General Suvorov, Kuban Ordusu Komutanı olarak atanınca bölgede incelemelerde bulunup gözlem noktaları kurulmasını istedi. Ardından Temrük ve Taman'ı gezen komutan, Nogayların Türklerle bağlantısını kesmeye ve Adige prensleriyle Osmanlıların müşterek hareket etmelerini önlemeye çalıştı. Bunun en iyi yolunun güçlendirilmiş tahkimatlardan oluşan bir hat inşa etmek olduğu kanaatine varıldı. Kısa bir süre içerisinde Taman ve Sulak ağzında kaleler inşa edilmeye başlandı. 1778 yılına kadar Kuban Nehri boyunca Laba Nehri'ne ve Stavropol'e kadar uzanan arazi üzerinde 4 kale ve 20 tabya inşaatı tamamlandı. Aleksandrovsкая, Marinkaya, Kopıl ve Novotroitskaya bu dönemde inşa edilen kalelerdi⁵². 1777-1782 yılları arasında yeni kurulan Azak-Mozdok Hattı, Yekaterinodar'dan Malka'nın Terek'e kavuştuğu yerden başlayıp Rostov şehriden geçerek Azak'a kadar devam ediyordu. Georgiyevsk ve Stavropol'ün de aralarında bulunduğu toplam 10 kaleden oluşan Azak-Mozdok Hattı üzerinde yine Kazaklar iskân edildi. Suvorov, 1778'de bu hat üzerinde 30.000'i aşkın Ermeni, Rum ve Gürcü aileyi yerleştirdi⁵³. Azak-Mozdok üzerindeki hat mütemadiyen gelişmeye devam etti. Daha sonra Kızlyar-Mozdok ve Kuban hatlarıyla birleştirildi. Hattın üzerindeki askerî birliklerin sistemli olarak gelişimi ve diğer tamamlayıcı bağlantıların da sağlanmasıyla yavaş yavaş Kafkas Hattı oluşturulmuş oldu⁵⁴.

General Pavel Potyomkin'in 1782 yılında Kuzey Kafkasya'daki Rus ordusunun komutanlığına atanmasından sonra, bölgede yeni bir idarî ve askerî yapılanma

50 Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, *Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: General Paskeviç'in Başkomutanlığı Dönemi (1827-1831)*, TTK Yayınları, Ankara 2021, s. 46.

51 V. A. Potto, *Dva Veka Terskogo Kazaçestva (1577-1801)*, II, s. 128.

52 Suvorov'un Kuban'daki faaliyetleri için bk. V. Potto, *Kavkazskaya Voyna*, I, s. 100-112.

53 Temizkan, "Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı Kolonileştirmesinde Kozakların İşlevi", s. 321.

54 N. K. Stetsenko, agm., s. 62.

başladı. 1774 yılında Osetya’da meskûn Alagir, Tagaur ve Tual kabilelerinin ileri gelenleri Rusya’ya müracaat ederek bölgede bir kale inşa edilmesini ve etrafında kendilerine yerleşme hakkı verilmesini talep etmişlerdi. Bundan yaklaşık 10 yıl sonra, 1784’te II Katerina, Orta Kafkasya’da bir Rus kalesinin inşa edilmesine karar verdi ve Pavel Potyomkin’e, St. Petersburg’tan bu konuya dair talimat gönderildi. Bunun üzerine Daryal Geçidi’nde dağlara yakın bir yerde 1784 yılında Vladikavkaz Kalesi kuruldu⁵⁵. Ayrıca 1784’te Gürcü Askerî Yolu boyunca bazı tahkimatlar inşa edildi. 1785 yılına gelindiğinde, Kizlyar, Mozdok, Kuban-Karadeniz ve diğer hatlar birleştirilerek geniş bir Kafkas müstahkem hattı oluşturuldu. Fakat Vladikavkaz kurulduktan iki yıl sonra Rus işgaline karşı bir refleks olarak ortaya çıkan Şeyh Mansur’un başlattığı direniş hareketi nedeniyle terk edildi; ancak 1803’ten sonra yeniden inşa edilebildi⁵⁶.

Rusların Kafkasya’ya yayılmasında önemli rol oynayan bir diğer gelişme de 1785 yılında Kafkasya Nemestnikliği’nin (Naiblik) kurulmasıydı⁵⁷. Kafkasya’da ilk defa idarî ve askerî yönetim tecrübesi olan bu sistem, yeni ele geçirilen ve kolonizasyona tâbi tutulan bölgelerde kalıcı bir yerleşme sağlayabilmek için yeni düzenlemelerin yapılmasını gerektiriyordu. Astrahan ve Kafkas oblastlarından oluşan Naiblik, yapılan düzenlemelere göre uyezdlere bölündü. Yekaterinograd, Kizlyar, Mozdok, Georgiyevsk, Aleksandrovska ve Stavropol Kafkas oblastına dâhil edildi. Astrahan, Krasnoyarsk, Yenotayevsk ve Çernoyarsk uyezdleri ise Astrahan oblastına bağlandı⁵⁸. II. Katerina, naibliğin kurulmasıyla birlikte, Daryal üzerinden Tiflis’e ulaşan yolun açılıp sağlamlaştırılacağını, köprü, okul ve kilise gibi bir takım inşa faaliyetlerine girişileceğini duyurdu⁵⁹. II. Katerina’nın genel olarak bu reformlarla yapmak istediği, merkezi otoritenin imparatorluğun uzak bölgelerinde tam olarak hissedilmesini sağlamaktı. Çariçe’nin güvenini kazanmış generaller bu bölgelere naip olarak atandığında bu hassasiyete dikkat ettikleri anlaşılmaktadır⁶⁰.

55 M. D. Betoeva, “Oveyanniy Voinskoy Slavoy Vladikavkaz (İz İstorii Goroda)”, *Vestnik Vladikavkazskogo Nauchnogo Tsentra*, VII/1 (2007), s. 2; Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 36.

56 Thomas M. Barrett, “Belirsizlik Hatları: Kuzey Kafkasya Sınır Bölgeleri”, *Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi*, çev. Furkan Özkan, II/3 (Eylül 2016), s. 61.

57 *İstoricheskiy Oçerk Kavkazskiy Voyn ot ih Naçala do Prisoedineniya Gruzii k Rossii*, Red. V.A. Potto, s. 163.

58 Naibliğin oluşturulması hakkında çıkarılan kanun için bk. *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperii, Sobranie*, (1784 - 1788), XXII, Kanun no: 16.193, Sanktpeterburg 1830, s. 388.

59 Çaycıoğlu, *Rusya’nın Kafkasya Siyaseti...*, s. 47-50.

60 Mustafa Tanrıverdi, *Çarlık Rusyası’nda Tiflis Vilayeti (1846-1914)*, TTK Yayınları, Ankara 2019, s. 18.

Azak-Mozdok Hattı'nın dışında bir de Karadeniz kıyısı boyunca uzanan Karadeniz Kordon Hattı bulunuyordu. Temeli 1793'te atılan bu hat, Batı Karadeniz Kordon Hattı, Sağ Kanat ve Karadeniz Kıyı Hattı olarak üç bölüme ayrıldı. Bu hattı inşa etmek suretiyle Ruslar, Osmanlıların Karadeniz'den Kafkasyahlara mühimmat göndermelerini engellemek istediler. 1793'te Zaporog Kazaklarının tâbi oldukları askerî Ataman Kuban'a yerleştikten hemen sonra nehrin sağ kıyısı ele geçirdi, ardından General Gudoviç'in emriyle gözlem için uygun yerlerde tahkimatlar inşa edildi ve böylece Karadeniz Kazakları ortaya çıkmış oldu⁶¹. 1795'te Gudoviç, Kuma ve Kuban'ın doğduğu yerden başlayıp Kuban ve Laba'nın birleştiği yere kadar olan bölgelerde yeni köyler (stanitsa) kurup 1000 civarında Kazak aileyi yerleştirdi⁶².

1820 yılından itibaren Kuzey Kafkasya'da çok sayıda yerleşim merkezi inşa edilerek Kazakların iskânına devam edildi. 1830 yılına kadar 15 stanitsaya toplam 8093 kişi yerleştirildi. Böylece Rusya'nın sınırları Kuban'dan başlayarak Karadeniz'in doğu kıyılarına kadar ulaştı. Bu dönemde Ruslarla anlaşp onlara tâbi olduktan sonra dağlıların baskınlarına maruz kalan Kafkasyalıların muhafızlığını Kazak birlikleri üstlendi⁶³. Kolonizasyon bu şekilde devam ederken Edirne Antlaşması'ndan sonra Osmanlı'nın doğu vilayetlerinden çekilen Rus ordusu Kuzey Kafkasya'ya yöneldi ve itaat etmeyen halklar üzerine sefer düzenleyerek hâkimiyeti sağlamaya çalıştı.

Çarlık Rusya, kolonizasyon siyasetini uygularken Batı'nın da sık sık kullandığı “medeniyet götürme” iddiasını kullanıyordu. Bazı yöneticiler ve bürokratlar ise Kafkasya'da hâkim olabilmenin tek yolunun dağlı halkı baskıyla kontrol altında tutmak olduğu inancındaydılar⁶⁴. İşte bu düşüncede olan yöneticilerin Kafkasya'daki en meşhurlarından General Yermolov (1816-1827) dağlı halk üzerindeki kontrolün artırılması ve Kafkas Hattı'nın güçlendirilmesi için bazı adımlar attı. Mesela Çeçenya'yı itaat altına almak ve Sunja Hattı'nı güçlendirmek için bazı kilit noktalara kale inşa etti. Böylece dağlılar abluka altına alınacak ve onların Kafkas Hattı'na hücumu engellenecekti. Yermolov, öncelikle Vladikavkaz ile Mozdok arasındaki yolun güvenliğini sağlamak için Çeçenya'daki Kazak-kiçe Köyü'ne ya-

61 Temizkan, “Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı Kolonileştirmesinde Kozakların İşlevi”, s. 324-325.

62 Baddeley, *age.*, s. 79.

63 Temizkan, “Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı Kolonileştirmesinde Kozakların İşlevi”, s. 329.

64 Mustafa Tanrıverdi, “Kafkasya'da Ruslaştırma Siyaseti (XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başları)”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Kafkasya Özel Sayısı, 2 (2017), s. 546.

kın bir mevkiye 1817'de Pregradi ordugâhını kurdu. Bundan sonra yine Çeçen köylerinden Han Kale'ye yakın bir mevkiye Groznaya Kalesi'ni, 1819 yılında ise Vnezapnaya Kalesi'ni kurmak suretiyle hem hattın güvenliğini emniyet altına aldı, hem de Çeçenler üzerindeki baskısını artırdı⁶⁵. Yermolov, bu faaliyetlerini gerçekleştirirken en büyük yardımcılarından birisi General Velyaminov idi.

2. Kuzey Kafkasya'da Hâkimiyet Kurma Mücadelesi

a. Gürcü Askerî Yolu'nun Güvenliğinin Sağlanması

Asırlardan beri Kuzey ve Güney Kafkasya arasındaki geçiş Daryal aracılığıyla yapılmaktaydı. Daryal⁶⁶, oldukça tehlikeli ve dar bir geçit olduğu için bazı zamanlarda yüksek ve dik yamaçlarından kaya yuvarlanması yahut çığ düşmesi gibi olaylar yaşanabiliyordu. Yer yer patika şeklinde devam eden Daryal'dan askerî sevkiyat yapmak Gürcistan'a inmek isteyen Ruslar için büyük bir meseleydi. Bunun yanı sıra gelip geçenlere baskın düzenleyerek yağma teşebbüsünde bulunan Oset, İnguş ve diğer dağlı kabileler yolun güvenliğini tehdit etmekteydi. Bundan dolayı General Pavel Potyomkin Gürcülerin de desteğiyle Daryal'dan Kazbekler ve Kafkas dağları aracılığıyla Tiflis'e uzanan yolun inşasına başladı. Belirli mesafelerde tahkimatlar yapılarak yol emniyet altına alındı. 1783 yılında dört beygir koşulu bir fayton geçebilecek şekilde yolun inşası tamamlandı. Zamanla genişletilerek daha kullanışlı hâle getirilen bu güzergâh "Gürcü Askerî Yolu" olarak adlandırıldı. Bu yol Rusya'nın Güney Kafkasya'ya inmesinde büyük rol oynadı⁶⁷.

Kafkas Hattı ve Gürcü Askerî Yolu, bölge hâkimiyeti ve Güney Kafkasya'ya geçişte Rusya'ya önemli avantajlar sağlıyor ve bundan dolayı da güvenliği için bazı önlemlerin alınmasını gerektiriyordu. Ayrıca Rusya'yı Gürcistan'a bağlayan bu yolun Oset, İnguş, Çeçen ve Kabardeyler'in yaşadığı topraklardan geçmesi nedeniyle bu toprakların askerî ve stratejik önemi arttı⁶⁸. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Müstakil

65 Hatice Kerimov, *Aleksey Petroviç Yermolov'un Kafkasya Başkomutanlığı (1816-1827)*, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s. 46-58; Aydın, *agt.*, s. 182-185.

66 Daryal adı köken olarak "dar yol" kelimesinden gelmektedir. Bk. V. Potto, *Kavkazskaya Voyna*, V, s. 89.

67 Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 35-36; Çaycıoğlu, *Rusya'nın Kafkasya Siyaseti...*, s. 50-53.; N. Kuznetsov, "Voenno-Gruzinskaya Doroga", *Entsiklopedičeskiy Slovar*, İzdateli: F. A. Brokgauz, İ. A. Yefron, VIA, S. Peterburg 1892, s. 843-845.; Tekin Aycan Taşçı, "Osetler Hakkında Türkçe ve Rusça Literatür Değerlendirmesi", *Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi*, V/9 (Kasım 2019), s. 20-21.

68 Hatice Karımov, "Aleksey Yermolov Döneminde Kuzey Kafkasya'da Pristavlık Kurumunun

Kafkasya Kolordusu'nun bünyesinde bulunan yaklaşık 15.000 askerin neredeyse yarısı Kafkas Hattı'nda tutuluyordu. Bu kadar askerin Hat'ta bulunması Gürcistan'ın güvenliği ve Güney Kafkasya'daki Rus varlığı için her an ayaklanma halinde olan dağlıları dizginlemek lüzumundan da kaynaklanıyordu. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde İran ve Osmanlı Devleti'yle giriştiği savaşlardan sonra Rusya, Kuzey Kafkasya'daki faaliyetlerine yoğunlaştı ve I. Nikolay'ın “dağlı halkları itaat altına alma direktifi” doğrultusunda savaş planları uygulamaya konuldu⁶⁹.

Rusya'nın XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Kuzey Kafkasya'daki topluluklar üzerine düzenlediği saldırılar devam ederken Gazi Molla (Gazi Muhammed) önderliğindeki Müritler arasında bir hareketlenme meydana gelmiş ve Müritler, Rus işgaline karşı tüm güçleriyle direnmeye başlamışlardı⁷⁰. 1830 yılı başlarında önce Car-Balaken Lezgilerinin üzerine sefere çıkmış⁷¹, ardından Gürcü Askerî Yolu'nun güvenliği için Osetya harekâtı düzenlenmişti. Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi Rusların merkez ile Tiflis arasında yürüttüğü askerî sevkiyat, haberleşme ve ulaşım bu yol üzerinden gerçekleşiyordu. Genellikle Cerahlar, Kistler, Tagaurlar, Osetler ve İnguşlardan oluşan dağlı kabileler, sarp ve oldukça tehlikeli geçitlerle dolu bu yolun muhtelif yerlerinde gizlenerek mal sevkiyatı yapan kervanlara ve askerî konvoylara saldırıyorlardı. Üstelik bu saldırılar Duşeti'ten Vladikavkaz'a kadar uzanan yol üzerinde yoğun bir şekilde görülüyordu⁷².

Edirne Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte (1829) Osmanlı İmparatorluğu'yla yapılan savaş nihayete erince Rus ordusu Osmanlı'nın doğu vilayetlerinden geri çekildi. Bir müddet sonra da bölgedeki Rus orduları Başkomutanı Paskeviç Kafkasya'dan ayrıldı. Bundan sonra buradaki kuvvetlerin komutası General Pankratyev ve Emanuel tarafından idare edilmeye başlandı. Ancak bu iki komutanın idaresi zamanında müritler üzerinde yeteri kadar başarı sağlanamadı. Paskeviç Kafkasya'dan ayrılmadan önce dağlı kabilelerin itaat altına alınması için bir takım planlar hazırlamıştı. Fakat 1826-1828 Rusya-İran Savaşı ve 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı bu planların uygulanmasına tam olarak fırsat vermemişti. Ancak

Kurulması ve Faaliyetleri (1816-1827)”, *Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi*, V/10 (Mayıs 2020), s. 168.

69 V. Çudinov, “Okonçatelnoe Pokorenie Osetin”, *Kavkazskiy Sbornik*, Red. General Mayor Çernyavskiy, XIII (Tiflis 1889), s. 2-8.; Çaycıoğlu, *Rusya'nın Kafkasya Siyaseti...*, s. 203.

70 RGIA, F. 1268, Op. 1, D. 3, L. 5a-5b.

71 RGIA, F. 1018, Op. 3, D. 192, L. 135a-136a, 140a-145a.

72 Çaycıoğlu, *Rusya'nın Kafkasya Siyaseti...*, s. 226.

1830 baharında fırsat bulan başkomutan, dağlıların itaat altına alınması hakkındaki planlarını açıkladı. Bu dönemde Kuban ve Terek boylarında yer alan hatlara seferler düzenlendi, Osetya'da Tagaurlar, Kistinler, Galgaylar üzerine gidildi ve Abhazya kıyıları ele geçirilerek bölgedeki Rus hâkimiyeti sağlanmıştır⁷³.

b. Velyaminov'un Dağlılara Yönelik Baskınları

Baron Rozen, 8 Ekim 1831'de Kafkasya Orduları Başkomutanı olarak atandığında bölgede meydana gelen olaylar hakkında yeteri kadar tecrübesi yoktu. Bundan dolayı tecrübeli generallerle fikir alışverişinde bulunuyor ve yapılması gerekenler hakkında sık sık Petersburg'a danışıyordu. Bu sırada bölgenin idaresinde Rozen'e yardımcı olan Velyaminov'un⁷⁴ fikirleri ve tecrübesinden istifade etme düşüncesi ağırlık kazandı. Aslında bu kanaat, yukarıda da ifade edildiği gibi Velyaminov'un Yermolov'a en yakın isimlerden biri olması ve onun döneminde Çeçenler, Lezgiler ve diğer yerli halklar üzerine çok sert ve başarılı operasyonlar gerçekleştirmesinden kaynaklı olarak ortaya çıkmıştı⁷⁵.

Yermolov dönemindeki tecrübelerini Kafkas Hattı Komutanlığı'na atandığında yeniden uygulama fırsatı bulan Velyaminov, hattın güvenliği, Gürcü Askerî Yolu'na düzenlenen saldırıların engellenmesi ve dağlıların sakinleştirilmesi için Çeçenler üzerine askerî harekâta girişti. Kalabalık bir hâlde Sunja Nehri'ni geçerek yüksek dağları aşan Çeçenler, Mozdok ve Greben Kazak alaylarının bulunduğu bazı stanitsaları tehdit etmekteydi. Bu esnada Taşkıçu'da bulunan Velyaminov, 1831 yılının Ekim ayı ortalarında Sunja ağzına harekât düzenledi. İlerleyen Rus kuvvetleri 1 Kasım'da Açeş Aulu'na kadar dayandılar ve burada Gazi Molla'nın topladığı 3.000 Çeçen'le karşı karşıya gelerek onları dağıtıp Sunja'nın ötesine geç-

73 "General Velyaminov i Yego Znaçenie Dlya İstorii Kavkazskoy Voynı", *Kavkazskiy Sbornik*, Red. General Mayor Çernyavskiy, C VII, Tiflis 1883, s. 14-26. Baddeley, *age.*, s. 250-251.

74 Velyaminov, Aleksey Aleksandroviç (1785-1838), soylu bir ailede dünyaya geldi. 1802'de ordudaki görevine başladı. 1805'ten itibaren Fransa'ya, 1810'dan sonra da Osmanlı'ya karşı yürütülen savaşlara katıldı. 1812-1814 yıllarında Vatan Savaşı'nda görev aldı. Bu savaş esnasında Yermolov'un dikkatini çekti ve 1816'da Müstakil Gürcistan Kolordusu Kurmay Başkanlığı'na atandı. 1818'de Grozny Kalesi inşa edilirken buraya saldırı düzenleyen Çeçenleri cezalandırmak için Sunja'nın ötesinde gönderildi. 1829'da 16., 1830'da ise 14. Piyade Piyade Tümen Komutanlığı'na atandı. 1831 yılında Kafkas Hattı Komutanı olarak tayin edildi. 1838'de hayatını kaybetti ve Tula Vilayeti, Aleksinskiy bölgesi Medvedki kasabasına defnedildi. *AKAK*, T. VIII, s. XI.

75 Yermolov zamanında Velyaminov'un faaliyetleri için bk. Kerimov, *Aleksey Petroviç Yermolov'un...*, s. 52-70, 118-126.

meye zorladılar. Bu arada Açeş'deki buğday ve yem stoklarına el koydular⁷⁶. Velyaminov Çeçenlere karşı giriştiği savaşlardaki başarılarından dolayı yıllık gelirine ek para tahsisıyla ödüllendirildi⁷⁷.

Müritlerin Kizlyar'a doğru yaklaşması üzerine Yarbay Uskov komutasındaki Kazak birlikleri onların üzerine gönderildi. Savaşın seyri hakkındaki bilgi Kizlyar komutanı Yarbay Şirokiy tarafından Rozen'e ulaştırıldı. Buna göre; 1 Kasım günü öğle vakitlerinde Laşurin ileri karakolundan dört kişi bir binada yanmıştı. Şirokiy bu olayı soruşturmak ve suçluların yakalanması için derhal Terek Kazak Ordusu'ndan bir askerî birliği bölgeye göndermişti. Bu arada Rusların yaptığı yoğun top atışları ahali üzerinde bir telaşa neden oldu. Ahalinin Gazi Molla'ya bağlılığı o kadar ileri boyutlardaydı ki Velyaminov, dağlıların zihinlerinden Gazi Molla etkisinin kısa zamanda silinemeyeceğini fark etmişti. Aynı zamanda Kumuklar ve Salatavlar Çiryurt'ta, Tabasaranlar Dübek'te ve Tarkovlar Erpeli'de bozguna uğradılar. Öte yandan General Pankratyev Çirkey'e yaklaştığında Gazi Molla, Çeçenlerin büyük bir kısmını birleştirmeyi başardı. Rozen bu birliğin durdurulması için önlemler alıp bazı emirler yayınladı. Buna göre; Kafkas Hattı'nın sol kanadını güçlendirmek için teyakkuz halindeki yerli ahali durduruluncaya kadar Velyaminov'un birlikleriyle Dağıstan'daki Vnezapnaya Kalesi'nde konuşlanmış piyade ve topçulardan oluşan bir askerî kuvvet, Terek'e gönderilmeliydi. Ayrıca Kabardeylerdeki sükûnetin devamı ve Malka'da bulunan stanitsaların güvenliği için Herson, Karabiner ve topçu birliği takviyesi yapılmalıydı. Öte yandan adı geçen birliklerin görev yerlerine gecikmeden ulaşmaları gerektiği de ilgili mercilere bildirildi⁷⁸.

12 Kasım 1831'de Gazi Molla'nın Terek Boyu'na geldiği ve Kizlyar civarında olduğu Rozen'e rapor edildi. Rozen'e sunulan raporda çatışmalarda ölenler, yaralılar ve esirler hakkında bilgiler de verilmekteydi. Buna göre yerli ahalden 126 ölü, 38 yaralı vardı ve Ruslar 168 esir almışlardı⁷⁹. Aktaş-aul'un ele geçirilmesinden

76 “Otnoşenie barona Rozena k gr. Çerņışevu, ot 12-go noyabrya 1831 goda, No: 135.”, *AKAK*, No: 568, C VIII, Tiflis 1881, s. 669.

77 RGIA, F. 384, Op. 1, D. 658, L. 1a. (Maaşına ek olarak 12 yıl boyunca her yıl 2.000 ruble)

78 “Otnoşenie barona Rozena k gr. Çerņışevu, ot 12-go noyabrya 1831 goda, No: 135.”, *AKAK*, No: 568, C VIII, s. 669-671.

79 8. Tabur'dan Teğmen Tsiklaurov ve Kizlyar Terek Ordusu'ndan Artomonov, Yegorov ve Filippov ile alt rütbelilerden 13 Kazak ölü, Kizlyar Terek Ordusu'ndan Yüzbaşı Meşeryakov ve 8 subay yaralıydı. Bunların dışında 13 kişi müritlere esir düşmüştü. (“Toje, ot 26-go noyabrya 1831 goda, No: 190.”, *AKAK*, No: 569, C VIII, s. 671-672.) Gizetti, Kizlyar'da meydana gelen çatışmalarda ahalden 103 ölü, 29 yaralı, 155 esir alındığını; rütbelilerden 7 ölü, 1 yaralı; alt rütbelilerden 16 ölü, 8 yaralı ve 14 esir verildiğini kaydetmiştir. A. L. Gizetti, *Sbornik Svedeniy o Poteryah Kavkazskih*

sonra, 28 Ocak 1832'de Velyaminov, müritlerin büyük bir kısmının Salatov civarındaki Dılım Köyü'nde toplandığını haber aldı. Bu arada Gazavat hareketinin önderlerinden Hamzat Bey ve Gazi Molla da buradaydılar. Müritlerin Gebek-kala civarındaki dağlarda güçlü bir şekilde pozisyon aldığını öğrenen Velyaminov, topçular eşliğindeki Rus birliklerini onların üzerine gönderdi. Dılım'dan aldıkları destekle müritler, 40. Yegerskiy Alayı'na saldırı düzenlediler. Çatışmanın sonunda yerli ahalden 80 kişi hayatını kaybetti. Ruslardan ise 10 ölü, 49 yaralı vardı. Bu olaydan sonra Ruslar, herhangi bir direnişle karşılaşmadan Dılım'a 5 verst uzaklıkta bir yere kadar vardılar. Salatav ahaliyi teslimiyet için General Velyaminov'a temsilci yolladı. Velyaminov onlarla yaptığı görüşmede Gazi Molla'yı desteklemeyip bölgelerinden uzaklaşturmalarını ve aşağıdaki talepleri yerine getirmelerini istedi⁸⁰:

- 1- Kizlyar ve çevresinde alınan tüm esirlerin teslim edilmesi,
- 2- Her avludan (ev) 5 ruble para cezası ödenmesi,
- 3- Ev başına her yıl gümüş ruble olarak vergi alınması.

Rusların askerî gücü ve tehdidi karşısında tedirgin olan bölge ahaliyi yukarıda belirtilen şartları kabul etmek durumunda kaldı. Çirkey sakinleri de Pankratyev'in ileri sürdüğü şartlara uygun hareket ederek, Velyaminov'un koyduğu yıllık vergiyi ödediler. Andreyev, Kostek, Gazi Yurt ve Kumuk köylerinin sakinleri de savaş sırasında terk ettikleri yurtlarına geri döndüler⁸¹.

Rusların Salatav ve Auhov (Auh) civarına saldırıp ahaliyi vergiye bağlamalarından sonra Velyaminov 10 Şubat 1832'de Taş-kiçe'den çıkıp 13 Şubat'ta Grozny'ya geldi. Kendi birliklerine katılan Mozdok, Greben ve Terek alaylarına mensup 800 Kazakla birlikte gece yarısı Çeçenya'daki Açıoy Köyü'ne beklenmedik bir saldırı düzenledi. 15 Şubat'ta Kazak-kiçe'ye ulaşan Velyaminov, halkın karşı koyacağını öngördüğü için temkinli hareket ederek öncü birlikler gönderip stratejik noktalara toplar yerleştirerek köyü kuşatma altına aldı. Böylece Ruslar Sunja'nın sol kıyısından başlayarak Grozny civarına kadar Çeçen köylerini tahrip ettiler. Buradan sonra Bolşie (Büyük) Samaşki ve Malie (Küçük) Samaşki'yi işgal ettiler. Daha sonra 19-23 Şubat arasında Galoy-Yurt, Zakan-Yurt, Bolşie Kuları, Malie Kuları, Al-

Voyak vo Vremya Voin Kavkazsko-gorskoy, Persidskiy, Turetskiy i v Zakaspiyskom Kraye 1801-1885 gg., Red: Potto, Tiflis 1901, s. 28.

80 "Toje, ot 11-go fevralya 1832 goda, No: 109.", *AKAK*, No: 570, C VIII, s. 672.

81 "Toje, ot 11-go fevralya 1832 goda, No: 109.", *AKAK*, No: 570, C VIII, s. 672.

han-Yurt'u tahrip ederek Grozniy'e döndüler. Bu sefer sırasında Rusların kayıpları 2 ölü, 28 yaralıydı. Bölge halkından ise 30 kişi öldü. Bu arada Grozniy'den çıkan Rus birlikleri 15 Şubat gecesi şiddetli soğuk nedeniyle zor bir gece geçirdi. Sabaha doğru 49 asker ağır şekilde, 153 asker ise hafif şekilde don faciası yaşadı⁸².

Aslında Çar I. Nikolay'ın böyle âni ve parça parça yapılan saldırılardan uzak durulması konusundaki talimatları biliniyordu. Velyaminov'un bu âni hareketi, Çar'ın hiddetlenmesine neden oldu. Harbiye Nazırı Graf Çernişev, Rozen'e gönderdiği 5 Nisan 1832 tarihli mektubunda; Velyaminov'un Çeçenleri cezalandırmak için Grozniy'den Sunja'nın yukarılarına kadar giriştiği harekâtle ilgili Çar'ın fikirlerini bildirdi. I. Nikolay, bu tür plansız girişimlerin sadece dağlıların gerginleşmesine yaradığını düşünüyor ve bu seferlerden hoşnut olmadığını bildiriyordu. Sorumluların sert bir şekilde uyarılmasını isteyen Çar, derhal şu soruların cevabını istedi⁸³:

1. Askerî harekâtların daha önceden hazırlanan plana göre yapılması hakkında imparator iradesi olduğu defalarca ilan edilmesine rağmen, hangi gerekçelerle dağlılar üzerine ayrı ve başına buyruk bir sefer düzenlendi?
2. Müfrezelerin tüm ihtiyaçları ve özellikle atların yem ihtiyaçları karşılanmadan neden sefere başlandı?
3. Havanın bu kadar soğuk olduğu bir zamanda, dağlarda hayatta kalmak mümkün değilken neden bu harekâta girişildi?

Rusların bu seferleri sırasında insanların soğuktan korunması için gereken tedbirler yeteri kadar alınmamış olacak ki bir gecede yaklaşık 200 asker soğuktan donmuştu. Velyaminov, 26 Mayıs 1832'de Rozen'e yazdığı raporunda Çeçenya ve Dağıstan ahalisi üzerine düzenlemiş olduğu sefer hakkında bilgi verdi. Velyaminov, bu harekâtın gerekliliği konusunda oldukça ikna edici savunma yaparak aslında seferlerin gerekliliğine dikkat çekti ve böylece kendisine yöneltilen eleştirileri hafifletti⁸⁴. Bu açıklamalardan sonra dağlıların da sakinleştirilememesi üzerine bir takım sınırlar getirilmek koşuluyla bazı baskınlara ve sert uygulamalara izin verildi⁸⁵.

82 "Toje, ot 10-go marta 1832 goda, No: 175.", *AKAK*, No: 571, C VIII, s. 673.

83 "Otnoşenie gr. Çernişeva k baronu Rozenu, ot 5-go aprelya 1832 goda, No: 544.", *AKAK*, No: 574, C VIII, s. 674-675.

84 "Raport gen.-l. Velyaminova baronu Rozenu, ot 26-go maya 1832 goda, No: 60.", *AKAK*, No: 577, C VIII, s. 675-677.

85 Baddeley, *age.*, 251-252.

c. Rusların Çeçenler ve İnguşlar Üzerine Düzenlediği Seferler

Dağlık bölgelerde yaşayan Kafkasyalılar tarih boyunca sınırlı geçim kaynakları nedeniyle etrafa yağma ve çapul amaçlı akınlar yapıyorlardı. Rus kolonizasyonu ile birlikte bu akınlar, Rus Kazaklarının yerleşim yerleri olan stanitsaları, Rus karakollarını ve hat üzerindeki ordugâh şehirleri hedef aldı. Bu akınlar aynı zamanda Rus işgaline karşı bir tepki olarak gerçekleşiyordu. Özellikle Kuzey Kafkasya'daki kolonizasyon bölgesine yakın olan Çeçenler, İmam Mansur'un hatırasını canlı tutuyor, onun Rus işgaline karşı topraklarını savunma prensibini benimsiyorlardı⁸⁶.

İmam Mansur'un bu anlayışını devam ettiren Gazi Molla ve ona bağlı müritler 1832 yılında Çeçenya dolaylarında Ruslara karşı bir takım başarılar elde ettiler. Vladikavkaz'ı tehdit etmek amacıyla önce Nazran'ı kuşatan Gazi Molla, bölgeyle irtibatı sağlayan tüm haberleşme yollarını kesti. Gün boyunca devam eden çarpışmalar neticesinde Rus birlikleri, bu kuşatmayı geri püskürtmeyi başardılar. Ardından Gazi Molla, Sunja'nın diğer yakasına geçerek Nazran'ın kuzeyinde yaşayan dağlı ahaliyi kendi safına çekmek için bazı girişimlerde bulundu. Gürcü Askerî Yolu'nun doğu kısımlarında yaşayan Çeçenler, Kistler ve Galgaylar (İnguşlar) üzerine birlikler gönderip onların da müritler safına katılmalarını sağladı. Gazi Molla'nın kendi taraftar sayısını artırmak için yaptığı bu faaliyetleri neticesinde, bölgede Ruslara karşı bir direniş hareketi başladı. Bu esnada Rus propagandası yapan bazı misyonerler öldürüldü. Ayrıca Rusların yerel idareci olarak tayin ettiği *pristav*⁸⁷ da bu kargaşa sırasında hayatını kaybetti. Bununla da kalmayan müritler Rusların haberleşme ve askerî konvoy yolu olarak kullandığı Gürcü Askerî Yolu'na saldırı düzenleyip tahkim edilmiş noktalara zarar verdiler. Bu olayları bastırmak ve ulaşım yollarını emniyet altına almak için bölgeye sefer düzenleme kararı alındı⁸⁸. İşte Velyaminov'un dağlılara karşı sert davranma düşüncesindeki haklılığı bu şekilde kanıtlanmış oldu. Baron Rozen müritler üzerine düzenlenen bu harekâtın bizzat başındaydı⁸⁹.

86 Abdullah Temizkan, "Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkileri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, IX/2 (2009), s. 175.

87 Pristavlık müessesesi, Çarlık Rusya zamanında Kafkasya'daki Rus idarî yapılarından biriydi. Pristavlar, Rusya'ya tâbi olan halkların başına atanan ve bölgeyi kontrol altında tutan bir memurdu. Bk. Taşcı, "Kafkasya'da Rus İdari Yapıları (1785-1845)", s. 76. Pristavlık'ın Kuzey Kafkasya'da ortaya çıkışı ve faaliyetleri için bk. Karımov, "Aleksy Yermolov Döneminde Kuzey Kafkasya'da Pristavlık...", s. 163-186.

88 RGIA, F. 1268, Op. 1, D. 3, L. 8a-9b.

89 Baddeley, *age.*, s. 253.

Eksiklerini tamamlayıp 1832 yazında Galgaylar üzerine sefere çıkma hazırlığında olan Rus kuvvetleri ilk önce teslim şartlarını açıklayan bildiri gönderdiler. Ancak Galgaylar zor arazi şartlarındaki tecrübeleri ve dağlardaki savaş kulelerine güvenerek teklifleri reddettiler. Ruslara saldıran suçluları da vermeyeceklerini bildirdiler. Bunun üzerine Galgayların bulunduğu mevkiye Rus birlikleri sevk edildi. Terek'i aşan Ruslar Kafkas dağlarının tehlikeli ve uçurumlarla dolu dar yollarından geçerek güçlükle ilerlediler. Toplar tekerleklerinden sökülerek yük hayvanlarının sırtında taşındı. Birkaç gün sonra Assa Irmağı kıyısındaki Zoti Köyü civarında çarpışmalar başladı. Burada Ruslar ekinleri yakıp savaş kulelerini bombalayarak etrafı tahrip ettiler. Galgaylar ise savaş teknolojisi bakımından üstün olan Ruslara karşı gerilla savaşı yürütmek suretiyle karşılık verdiler. Rusların amacı, Tsori'ye ulaşip etrafı tahrip etmekte; ancak savaş kulelerinden yapılan saldırılar ilerlemelerine engel teşkil ediyordu. Birkaç günlük direnişten sonra Ruslar Tsori'ye girdiler ve şehri tamamen tahrip ettiler⁹⁰.

Temmuz 1832'de Galgaylar üzerine düzenlenen bu harekât ile Rozen, Lars'tan başlayarak Gürcistan sınırındaki Pasanaur'a kadar uzanan Gürcü Askerî Yolu'nun güvenliğini sağlamayı amaçlıyordu. Vladikavkaz'dan yola çıkarak 12 Temmuz'da Terek'e gelen Rozen, Makaldon (Armhi) Nehri'ne doğru zorlu bir yürüyüşten sonra Obin Köyü yakınına geldi. Civardaki Cerahov köylerinde yaşayan ahali Ruslara direniş göstermeyince, yollarına devam ederek 13 Temmuz'da Huli'ye ulaştılar. 14-15 Temmuz'da Çelihoylar'ın yaşadığı bölgeye seferler düzenlendi. Salgi taraflarına haber gönderilerek Rusya'ya itaat etmeyenlerin bu bölgelere yerleşmelerine izin verilmeyeceği bildirildi. Bu esnada Velyaminov, Kabardinler ve İnguşetya'da operasyonlar yürütüyordu⁹¹.

16 Temmuz 1832'de Hulinler ve Galgayların Hevsur taraflarındaki ormanlara gizlendiklerini öğrenen Rozen, Galgay köyü Beşti'ye gelerek Pristav Konstantin'in⁹² ölümünden sorumlu kişilerin peşine düştü. Albay Zass ve Yarbay Çilyayev komutasındaki müfrezeler yoğun sisli havaya rağmen arazide ilerlediler. Rozen, Galgaylara iki defa haberci göndererek Konstantin'in katillerinin teslim edilmesi ve 1830 yılına ait verginin tazminatla birlikte ödenmesini istedi. Galgaylar ise şart-

90 Baddeley, *age.*, s. 254-255.

91 "Otnoşenie barona Rozena k gr. Çernışevu, ot 15-go iyulya 1832 goda, No: 12.", *AKAK*, Belge No: 578, C VIII, s. 677-678.

92 Konstantin, 1830 yılında Osetya'ya düzenlenen seferler sırasında Pristav olarak tayin edilmişti. Bk. "Toje, k upravlyayuşemu Glavnım Ştabom Y. İ. V., ot 12 dekabrya 1830 goda, No: 368.", *AKAK*, No: 304, C VII, Tiflis 1878, s. 372.

ların kabul edilebilir olmadığını söyleyip, mücadeleye devam edeceklerini açıkladılar. 18 Temmuz'da Rozen sarp dağları aşarak Galgayların ana yerleşim yerine yakın Assa kıyısındaki Targim Köyü'ne geldi ve burada Galgayların üç farklı yerde gizlendiklerini öğrendi. Birinci gurup Hulinlerle birlikte Hevsur tarafındaki geçit ve ormanlarda, ikinci gurup Assa'ya kadar uzanan Mathoh sıradağlarının ortasında, üçüncü gurup ise Assa'nın sağ tarafındaki yüksek dağlar ve kayalıkların ötesinde bulunuyorlardı. Rozen, onları takip için 200 kişilik Oset milislerini Mathoh dağlarına sevk etti. Gürcü milislerini ve Tiflis Piyade Alayı'na mensup iki askerî bölüğü de Yüzbaşı Parhomov komutasında Galgaylar üzerine yolladı. Osetler bu takibat sırasında yaklaşık 250 büyükbaş, 1.300 küçükbaş ve birkaç binek hayvana el koydular⁹³.

Rozen, emrindeki kuvvetlerle 19 Temmuz'da Targim Köyü yakınındaki Gay yoluna hareket etti. Orduyu dik yamaçlar ve dar patikadan geçirmeden evvel temkinli davranarak Albay Zass komutasındaki Mozdok Kazak Alayı'nı yüksek kayalıkları ele geçirmesi için önden gönderdi. Sisli havadan istifade ederek kayalıklara yaklaşan Albay Zass, aralıksız tüfek atışıyla karşılaştı. Yaşanan çatışmanın sonunda Kazaklar ve Osetler yükseklere kadar çıkmayı başardılar⁹⁴. 22-23 Temmuz 1832'de Gay çevresinde bulunan 8 köy tahrip edildi. Ardından Targim Köyü yakınındaki 9 köy daha imha edilerek Terek'e geri dönüldü. 28 Temmuz'da Vladikavkaz'a ulaşan Ruslar, bu seferler sırasında Çelihoylar, Kistinler ve Cerahovlar'ı hâkimiyet altına aldılar. Böylece Rusların Galgaylar üzerine düzenledikleri askerî harekât sonlanmış oldu. Ayrıca bu harekât, Gürcü Askerî Yolu'nun güvenliği ve sakinliği için olumlu sonuçlar doğurdu⁹⁵. Aynı amaçla seferlerine devam eden Velyaminov, İnguşetya'ya yürüyerek 13 Temmuz 1832'de Nazran'dan çıkıp Karabulak'taki Şelçih Köyü'ne geldi, fakat yolun kötü durumda oluşu ve Sunja'nın kolayca geçilememesi nedeniyle geç varabildi. Şelçih çevresinde iki farklı yere batarya kuran Ruslar, top atışına başlayarak kısa süre içinde köyü ele geçirdiler. Assa'nın ters istikametindeki ormanda gizlenen ahaliyle Ruslar arasında çatışmalar yaşandı. Şelçih, Rus belgelerinde de geçen ifadeye göre harap edildi. 15 Temmuz'da buradan çıkan Velyaminov, Hayfir veya Hüdaverdi olarak zikredilen yeri herhangi bir direnişle karşılaşmadan ele geçirdi; ardından Mujih ve Fargiv köylerini zapt etti. Etrafın tahrip edildiğini duyan Karabulak sakinleri haberci gönderip aman

93 “Toje, ot 21-go iyulya 1832 goda, No: 20.”, *AKAK* No: 579, C VIII, s. 678-679.

94 “Toje, ot 21-go iyulya 1832 goda, No: 20.”, *AKAK* No: 579, C VIII, s. 679.

95 “Toje, ot 29-go iyulya 1832 goda, No: 42.”, *AKAK* No: 581, C VIII, s. 681.

dilediler. Ruslar da karşılığında yıllık vergiyi ödemeleri gerektiğini bildirdiler. Tsoal Köyü'nü de tahrip ettikten sonra Velyaminov, Galaşevler üzerine yürüdü ve onları da hâkimiyeti altına aldı⁹⁶.

Velyaminov'un 21 Temmuz 1832 tarihli raporuna göre; Assa'nın sağ kıyısındaki Merkey'e saldırdığı ve nehrin ötesine geçen 400 civarında Karabulaklı ile çatıştığı anlaşılmaktadır. Aralıksız yağan yağmur nedeniyle Assa'nın suyu taşıdığı için Ruslar suyun karşısına geçemediler. Karşıda bulunan Amgit Köyü'nü tahrip etme amacıyla olan Ruslar, bu hedeflerine ancak 23 Temmuz'da nehrin suyu azaldığında ulaşabildiler. 24 Temmuz'da Velyaminov Galaşki yakınındaki harap olmuş kulelerin yanında konakladı. Bütün bu seferler sırasında 5 Karabulah köyü itaat altına alındı ve civardaki 11 köy Rusya himayesine girdi⁹⁷.

Velyaminov, Çeçenya'daki harekâtına hız kesmeden devam ederken, seferler hakkında düzenli olarak Baron Rozen'e rapor gönderiyordu. Rozen de gelişmeleri St. Petersburg'a bildiriyordu. 17 Ağustos 1832'de Goyta yakınlarından Çernışev'e yazdığı rapora göre; 11 Ağustos'ta Şatoy-Yurt civarında yaşayan bazı Çeçenlerle Ruslar çatışmaya girdiler. Şatoy-Yurt'u imha etmek için Albay Şumskiy'in komutasındaki birlikler bazı stratejik noktaları tuttular. 13 Ağustos'ta ahaliden temsilciler gelerek esirler hakkında Ruslarla görüştüler. Ancak bazı Gehi Köyü sakinleri Ruslara itaat etmediler. 14 Ağustos'ta Simin-Yurt, Yasan-Yurt, Mirza-Han-Yurt ve Goyın-Otarış köyleri ateşe verildi⁹⁸. Bu arada Argun kıyısındaki Rus kampına yakın bir mesafede bulunan Topli Köyü'nden gelen hareketlilik haberleri üzerine Rozen, Velyaminov'u oraya gönderdi. 16 Ağustos 1832'de saldırıya geçen Velyaminov, oradaki hâkimiyeti sağlamayı başardı. Çok sayıda Çeçen bu çatışmalarda hayatını kaybetti. Rusların kaybı ise daha azdı. Tüm bu yaşanan gelişmelerin dışında Hamzat Bey birlikleriyle birlikte geri püskürtüldü ve Avarya'daki köyüne dönmek durumunda kaldı. Bu seferler neticesinde Gürcü Askerî Yolu sakinleşti, Gürcistan'da her şey normal seyrine döndü. Dağıstan'da da bu dönemde dikkate değer bir olay meydana gelmedi⁹⁹.

Velyaminov, 17 Ağustos'ta kampa geri dönerken Argun'u geçtiği sırada Çeçenler

96 "Toje, No: 21. – Lager pri sel. Gae.", *AKAK*, No: 580, C VIII, s. 680-681.

97 "Toje, No: 43.", *AKAK*, No: 582, C VIII, s. 682.

98 "Toje, ot 17-go avgusta 1832 goda, No: 91.-Lager pri sel. Goyta.", *AKAK*, No: 583, C VIII, s. 682.

99 "Toje, ot 17-go avgusta 1832 goda, No: 91.-Lager pri sel. Goyta.", *AKAK*, No: 583, C VIII, s. 683.

Ruslara saldırdılar. Bu saldırı, topçuların hızlı hareketi sayesinde hafif zayıyla atlatıldı. Diğer taraftan Albay Zass, Çınaroy-Ustarhan, Goytı ve Balahay-Goytı'ı imha etmek için harekete geçti ve çok geçmeden amacına ulaştı. Bu arada Gazi Molla'nın Lezgilerle Auhov Köyü'ne geldiği ve Çeçenya'daki Rus kuvvetlerinin yönünü saptırmak için Kaçalkov dağlarına yürüdüğü öğrenildi. Stary Aksay, Boldcalı, Hoşgeldi, Aller-Aul, Noyen-Berdi, Goryaçevodsk ve Gudermes adlarıyla anılan Kaçalkov köyleri müritlere direniş göstermediler. Kumuk köylerini muhafaza için kalan Kalaçevskiy ile Terek ötesindeki Vnezapna, Taşkiçe ve Amir-Aciyurt tahkimatlarının başarılı hareketleri sayesinde Ruslar fazla zarara uğramadılar. Gazi Molla'nın Terek'e doğru gelip Ruslara saldıracağı bilgisi ulaşınca 500 kişilik Greben Kazak Alayı Novogradskiy stanitsasında hazırlıklarına başladı. Kalaçevskiy, Gazi Molla'yı karşılamak için Terek'i geçerek ormanlık alanda yerini aldı. Meydana gelen savaşta çok sayıda Rus öldü ve ellerindeki toplar müritlerin eline geçti. Yaklaşık 150 Kazak, Amir Aciyurt tahkimatına geri dönmek durumunda kaldı. Rus kaynakları rakam vermeseler de müritlerden de çok sayıda ölen olduğunu belirtmektedirler. Bu çatışmalardan sonra Ruslar daha çok sefer yaparak Argun'un sol tarafındaki birçok köyü itaat altına aldılar¹⁰⁰.

Argun'u geçmeye çalışan Ruslara 22 Ağustos 1832'de Çeçenler saldırınca yeniden çatışma meydana geldi. Ardından Küçük-Çeçen ve Can-Yurt köyleri imha edildi, Şali ele geçirildi¹⁰¹. Rozen, müritlerin toplandığı Germencik'e hareket etti. Çünkü yaklaşık 3.000 kişi burada Gazi Molla'nın gelişini bekliyordu¹⁰². Germencik bu dönemde Andilerle de takviye edilen bir tahkimat haline gelmişti. Gazi Molla, az sayıda birliği takviye için göndermekten başka bir şey yapamadı. Ahalinin elinde kendilerini savunabilecek yeterli savaş malzemesi de bulunmuyordu. Netice itibarıyla Ruslar köyü hemen teslim aldılar¹⁰³. Atabay Yurt, Tsentoroy, Mesker Yurt, Şerdi Koysur Yurt, Hambulatoy, Belgatoy ve Germencik'in bazı kısımlarından temsilciler gelerek vergi ve tazminat ödediler. Bazıları ise Rusların istediği meblağı kabul etmediler. Bu nedenle Ruslar 27-28 Ağustos'ta Alhan Yurt, Sala Yurt, Lyalsin Yurt, Nazari Yurt, Uzden Yurt, Uruzbey Yurt, Hızın Yerzo Yurt köylerine saldırdılar¹⁰⁴.

100 "Toje, ot 22-go avgusta 1832 goda, No: 111." *AKAK*, No: 584, C VIII, s. 683-684.

101 "Toje, ot 27-go avgusta 1832 goda, No, 131.", No: 585, s. 684.

102 Ş. A. Gapurov vd., agm., s. 44.

103 "Toje, ot 27-go avgusta 1832 goda, No, 131.", No: 585, s. 685-686.

104 "Toje, ot 3-go sentyabrya 1832 goda, No, 147.", No: 586, s. 687; Ş. A. Gapurov vd., agm., s. 46.

Eylül ayı başlarında Anto-Yurt'a gelen Ruslarla Çeçenler arasında yeni çatışmalar yaşandı¹⁰⁵. Taba-Yurt ve Kuliş-Yurt imha edildi, Metso-İrzo-Yurt'lular ise rehinne göndermeyi kabul ettiler. Gazi Molla'nın İçkerin Köyü ve Bena taraflarında bulunduğu haberleri Ruslara ulaştınca 7 Eylül'de Rozen Kürin-Bena'ya yürüdü. Bundan sonra Gudermes taraflarında şiddetli çarpışlar yaşandı¹⁰⁶. 17 Ekim 1832 tarihinde Gimri'ye düzenlenen sefer esnasında Gazi Molla, Rus birlikleri tarafından savaş kulesinde kuşatıldı. Şeyh Şamil ile birlikte çatışmaya giren Gazi Molla, burada öldürüldü. Şamil ise yaralı olarak bölgeden uzaklaşmayı başardı¹⁰⁷.

Rozen ve Velyaminov'un Çeçenya, Osetya, İnguşetya ve Dağıstan'ın bazı bölgelerinde 1831-1832 yıllarındaki seferleri bu şekilde gerçekleşti. Bu harekâtlar neticesinde yerli ahalinin ikamet ettiği çok sayıda köye baskın yapıldı ve çoğu da tahrip edildi. Böylece Rus işgaline karşı mücadele yürüten dağlı halklar sert yöntemlerle dizginlenmeye çalışıldı. 1832 yılı sonlarına doğru Rozen'in raporlarından da anlaşıldığı gibi seferler Ruslar için başarılı oldu; aynı yıl içinde Yekaterinograd'tan Vladikavkaz'a kadar uzanan yol boyunca çok fazla saldırı meydana gelmedi¹⁰⁸. Böylece Kuzey ve Güney Kafkasya arasındaki ulaşımı sağlayan Gürcü Askerî Yolu'nun güvenliği de en azından 1831-1832 yılları için sağlanmış oldu.

Sonuç

Kafkas Hattı'nın inşa edilmesi, stratejik noktalara kalelerin yapılması ve buralarda uygulanan Kazak iskânı, bölgenin Slavlaştırılması ve kalıcı bir hâkimiyet kurulmasında önemli bir rol oynamıştır. Savaşçı özellikleriyle ön plana çıkan Kazakların öncü kuvvet olarak Kuban ve Terek Boyu'na yerleştirilmesi sayesinde Rusya, dağlı kabilelere karşı önemli avantajlar elde etmiştir.

Hattın, Güney Kafkasya'ya inmek ve orayla iletişim sağlamak, Ruslar tarafından iskân edilen yerleşim merkezlerini dağlıların baskınlarından korumak, ele geçirilen bölgeye boyun eğdirmek ve bölgede sağlam temeller üzerine oturmuş kalıcı yönetim kurmak amacıyla inşa edildiği anlaşılmaktadır. Rusların Terek'te kale inşa etmeleri, özellikle XVI. yüzyılda Osmanlı-Rus çekişmesine yol açmıştır. Ancak sonradan yaşanan gelişmeler neticesinde süreç Rusya'nın lehine doğru şekil al-

105 "Toje, ot 20-go sentyabrya 1832 goda, No, 173.", No: 587, s. 688-689.

106 "Toje, ot 20-go sentyabrya 1832 goda, No, 173.", No: 587, s. 689-692.

107 RGIA, F. 789, Op. 1, Ç. 2, D. 1636, L. 1a-2a.; H. İ. Pokrovskiy, *Kavkazskiyey Voyny i İmammat Şamilya*, ROSSPEN, Moskva 2009, s. 301.

108 "Toje, ot 31-go oktyabrya 1832, No, 349.-Kr. Burnaya", No: 590, s. 696.

maya başlamıştır. Rusya'nın 1990'lara kadar bütün Kafkasya'yı elinde tutması ve günümüzde de Kuzey Kafkasya'nın Rusya'ya bağlı oluşu, aslında bu projenin inşa amacına uygun olarak hizmet ettiğini göstermektedir.

Kuzey ve güney arasında askerî sevkiyat yapılmasını sağlayan Gürcü Askerî Yolu, Rusların güneye inmelerinde ve bölge hâkimiyetinin kurulmasında oldukça etkili şekilde kullanılmıştır. Rusya'yı Gürcistan'a bağlayan bu yolun Oset, İnguş, Çeçen ve Kabardeyler'in yaşadığı topraklardan geçmesi bu toprakların askerî-stratejik önemini artırmış ve bu durum yolun güvenliği için bazı önlemlerin alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu nedenle özellikle Yermolov döneminde dağlı ahaliye karşı çok sayıda sefer düzenlenmiştir. Paskeviç ise 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra Gürcü Askerî Yolu'nun güvenliğini sağlamak için Osetya'ya yürümüştür. 1831'den sonra da Kafkas Hattı'nın Komutanı General Velyaminov ve Gürcistan'daki Başkomutan Baron Rozen, askerî yolun ve hattın güvenliği için Osetya, İnguşetya ve Çeçenya taraflarına saldırılar düzenlemiştir. Böylece Rus egemenliğine girmek istemeyen dağlı ahali sert yöntemlerle dizginlenmeye çalışılmıştır. Bu dönemde hat ve Gürcü Askerî Yolu'na dağlılar tarafından düzenlenen baskınların sayısında azalma meydana gelmiştir. Bundan dolayı Rusların gerçekleştirdiği bu operasyonların en azından 1831-1832 yılları için başarılı olduğu söylenebilir. Fakat bundan sonraki yıllarda Ruslar Müridizm taraftarlarıyla daha yoğun bir mücadeleye girişmişler ve Kuzey Kafkasya hâkimiyeti için yapılan bu mücadele İmam Şamil'in 1859'da teslim oluşuna kadar devam etmiştir. Şamil'in teslim oluşu, Ruslara karşı direnişte büyük bir kırılma yaşanmasına neden olmuş ve Çarlık yönetimi bu tarihten sonra Kuzey Kafkasya'daki sükûneti sağlayarak bölgeyi tamamen ele geçirmiştir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Rossiyskiy Gosudarstvennyy İstoriçeskiy Arhiv (Rusya Devlet Tarih Arşivi – RGİA/St. Petersburg)

RGİA, F. 1018, Op. 3, D. 192.

RGİA, F. 1268, Op. 1, D. 3.

RGİA, F. 789, Op. 1, Ç. 2, D. 1636.

RGİA, F. 384, Op. 1, D. 658.

RGİA, F. 379, Op. 1, D. 704; 705; 706; 909; 911; 999; 956; 959; 731.

Basılmış Resmî Belgeler ve Araştırma Eserler

- Abdusalamov, Magomed-Paşa, B. Nikolay D. Çekulayev, “İz İstorii Osnovaniya i Stroitelstva Kreposti Svyatogo Kresta (1722-1735), *İstoriya i Arheologiya, Vestnik Kemerovskogo Gasudarstvennogo Universiteta*, 3 (2018), 5-11.
- Acar, Serkan, *Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasi İlişkileri (1437-1552)*, TTK Yayınları, Ankara 2013.
- Akt, Sobranniye Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Komissiyeyu. Arhiv Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago*, Red. A. Berje, VIII, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, Tiflis 1881.
- Akt, Sobranniye Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Komissiyeyu*, VII, Tiflis 1878.
- Allahverdi, Reyhan Şahin, *Kafkas Fatihî Özdemiroğlu Osman Paşa*, Çamlıca, İstanbul 2006.
- Allen, William Edward David, “Rus-Kafkas Münasebetlerinde İtil-Terek Güzergâhı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, çev. Serkan Acar, XXVIII/I (2013), s. 301-313.
- Aydın, Mustafa, *XIX. Yüzyılda Kafkaslar'da Nüfûz Mücâdeleleri (1800-1830)*, Doktora Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.
- Baddeley, John F., *Rusların Kafkasya'ya İstilası ve Şeyh Şamil*, çev. Sedat Özden, 2. bs., Kayıhan Yayınevi, İstanbul (ty).
- Barrett, Thomas M., “Belirsizlik Hatları: Kuzey Kafkasya Sınır Bölgeleri”, *Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi*, çev. Furkan Özkan, II/3 (Eylül 2016), s. 47-82.
- Bartl, Peter, “17. Yüzyılda ve 18. Yüzyılın İlk Yarısında Kazak Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu”, *İlmî Araştırmalar*, çev. Kemal Beydilli, 6 (1998), s. 301-330.
- Betoeva, M. D., “Oveyannıy Voinskoy Slavoy Vladikavkaz (İz İstorii Goroda)”, *Vestnik Vladikavkazskogo Nauçnogo Tsentra*, VII/1 (2007), s. 2-15.
- Burıkina, L. V., “Rasshirenie Voенno-Kazaçey Kolonizatsii na Kavkazskoy Linii v 90-e g. XVIII-60-e g. XIX v.”, *Vestnik Adıgeyskogo Gasudarstvennogo Universiteta*, 2 (2006), s. 20-24.
- Çatalkılıç, Didem, *Çarlık Rusyası'nın Bir Kolonizasyon Modeli Olarak Mozdok Hattı (1735-1832)*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2019.
- Çaycıoğlu, Serdar Oğuzhan, *Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: General Paskeviç'in Başkomutanlığı Dönemi (1827-1831)*, TTK Yayınları, Ankara 2021.

- Çaycıoğlu, Serdar Oğuzhan, “18. Yüzyıl Başlarında Rusya’nın Kafkasya Siyaseti: I. Petro’nun İran Seferi”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Kafkasya Özel Sayısı, 2 (2017), 115-132.
- Çudinov, V. “Okonçatelnoe Pokorenie Osetin”, *Kavkazskiy Sbornik*, Red. General Mayor Çernyavskiy, XIII (Tiflis 1889), s. 1-122.
- Debu, İosif Lvoviç, *O Kavkazskoy Linii i Prisoedinenennom k ney Çernomorskom Voyske*, Sankt-Peterburg 1829.
- Fedakâr, Cengiz, *Kafkasya’da İmparatorluklar Savaşı: Kırmı Giden Yolda Anapa Kalesi (1781-1801)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- Gapurov vd., Ş. A., “Ekspeditsiya Barona Rozena v Çeçnyu v 1832 godu”, *Vestnik Akademii Nauk Çeçenskoj Respubliki*, 4/29 (2015), s. 42-48.
- “General Velyaminov i Yego Znaçenie Dlya İstorii Kavkazskoy Voyni”, *Kavkazskiy Sbornik*, Red. General Mayor Çernyavskiy, C VII, Tiflis 1883, s. 1-155.
- Gizetti, A. L., *Sbornik Svedeniy o Poteryah Kavkazskih Voysk vo Vremya Voyn Kavkazskogorskoy, Persidskih, Turetskih i v Zakaspiyskom Kraye 1801-1885 gg*, Red: Potto, Tiflis 1901.
- İnalçık, Halil, “Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)”, *Belleten*, XII/46 (1948), s. 349-402.
- İstoriçeskiy Oçerk Kavkazskih Voyn ot ih Naçala do Prisoedineniya Gruzii k Rossii*, Red. V. A. Potto, Tipografiya Kantselyarii Glavnonaçalstvuyşego grajdanskoy çastyu na Kavkaze, Tiflis 1889.
- “Kavkazskaya Liniya”, *Entsiklopediçeskiy Slovar*, İzdateli: F. A. Brokgauz, İ. A. Yefron, C XIII, S. Peterburg, 1894, s. 813.
- Karayev, Elçin, *F. İ. Soymonovun “Hezer denizinin ve orada heyata keçirilen Rusiya işğallarının, imperator Böyük Pyotrun tarihinin bir hissəsi kimi təsviri” adlı səyahetnəməsi Azərbaycan tarihinin mənbəyi kimi*, Bakı 2006.
- Karımov, Hatice, “Aleksy Yermolov Döneminde Kuzey Kafkasya’da Pristavlık Kurumunun Kurulması ve Faaliyetleri (1816-1827)”, *Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi*, V/10 (Mayıs 2020), s. 163-186.
- Kerimov (Kerimoğlu), Hatice, *Aleksy Petroviç Yermolov’un Kafkasya Başkomutanlığı (1816-1827)*, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.
- Kemaloğlu, İlyas, *Rusların Gözüyle Türkler*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2015.

- Kamalov (Kemaloğlu), İlyas, *Altın Orda ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.
- Khodarkovsky, Michael, *Türkistan ve Avrasya Steplerinde Rus Yayılmacılığı (1500-1800)*, çev. Mehmet Akif Koç, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Osmanlılar'ın Kafkas – Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, TTK Yayınları, Ankara 1993.
- Kravtsov, İvan Semyonoviç, *Oçerk o naçale Terskogo Kazaçyago Voyska*, Tipografiya İ. M. Varşavçika, Harkov 1882.
- Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve İdil Boyu*, TTK Yayınları, Ankara 2011.
- Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, A.Ü. Basımevi, Ankara 1970.
- Kuznetsov, N., “Voенно-Gruzinskaya Doroga”, *Entsiklopedičeskiy Slovar*, İzdateli: F. A. Brokgauz, İ. A. Yefron, VIA, S. Peterburg 1892, s. 843-845.
- Laskovskiy, Fyodor F., *Kartı, Planı i Çerteji k II Çasti Materiyalov dlya İstorii İnjenernogo İskusstva v Rossii*, S.Peterburg 1861.
- Massie, Robert K., *Büyük Petro*, çev. Hakan Abacı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.
- Novoselyskiy, A. A., *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, çev. Kemal Ortaylı, haz. Erhan Afyoncu-İlyas Kamalov, TTK Yayınları, Ankara 2011.
- Özkan, Murat, “Bekoviç Gibi Kaybetmek: Aleksandr Bekoviç Çerkasskiy'in 1717 Hive Seferi”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 5/I (2018), s. 93-111.
- Öztürk, Yücel, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar-1*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004.
- Pokrovskiy, H.İ., *Kavkazskiye Voynu i İmatat Şamilya*, ROSSPEN, Moskva 2009.
- Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperii, Sobranie*, (1784- 1788), XXII, Sanktpeterburg 1830.
- Potto, V. A., *Dva Veka Terskogo Kazaçestva (1577-1801)*, I-II, Vladikavkaz 1912.
- Potto, V., *Kavkazskaya Voyna, Ot Drevneyşih Vremen do Yermolova*, I, S. Peterburg 1887.
- Potto, V., *Kavkazskaya Voyna, v Otdelnh Oçerkah, Epizodah, Legendah i Biografiyah*, V, Tiflis 1889.
- Pritsak, Omeljan, “İlk Türk-Ukrayna İtifakı (1648), *İlmî Araştırmalar*, çev. Kemal Beydilli, 7 (1999), s. 255-284.
- Rus Elçi Raporlarında Astrahan Seferi*, haz. İlyas Kamalov, TTK Yayınları, Ankara 2011.

- Stetsenko, N. K., “O Priçinah Stroitelstva i Funktsiyah Azovo-Mozdokskey Linii”, *İzvestiya Vuzov. Severo-Kavkazskiy Region*, 6 (2007), s. 61-64.
- Tanrıverdi, Mustafa, *Çarlık Rusyası'nda Tiflis Vilayeti (1846-1914)*, TTK Yayınları, Ankara 2019.
- Tanrıverdi, Mustafa, “Kafkasya’da Ruslaştırma Siyaseti (XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başları)”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Kafkasya Özel Sayısı, 2 (2017), s. 538-557.
- Taşcı, Tekin Aycan, “Osetler Hakkında Türkçe ve Rusça Literatür Değerlendirmesi”, *Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi*, V/9 (Kasım 2019), s. 17-52.
- Taşcı, Tekin Aycan, “Kafkasya’da Rus İdari Yapıları (1785-1845)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 27 (Güz 2019), s. 73-110.
- Temizkan, Abdullah, “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Rusya’nın Kuzey Kafkasya’yi Kolonileştirmesinde Kozakların İşlevi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIII/2 (Kış 2013), s. 313-336.
- Temizkan, Abdullah, “Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkileri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, IX/2 (2009), s. 165-190.
- Ünal, Fatih, *XVIII. Asır Türk-Rus Münasebetlerinde Neplüyev*, Ordu 2010.
- Vernadsky, George, *Rusya Tarihi*, çev. Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul 2011.

İnternet Kaynakları

- Gürcistan Milli Meclisi Kütüphanesi (<http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/112103>)
- Gürcistan Milli Meclisi Kütüphanesi (<https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/11888>)
- Gürcistan Milli Meclisi Kütüphanesi (<https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/135468>)
- Gürcistan Milli Meclisi Kütüphanesi (<http://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/276466/1/14407%2b.jpg>)

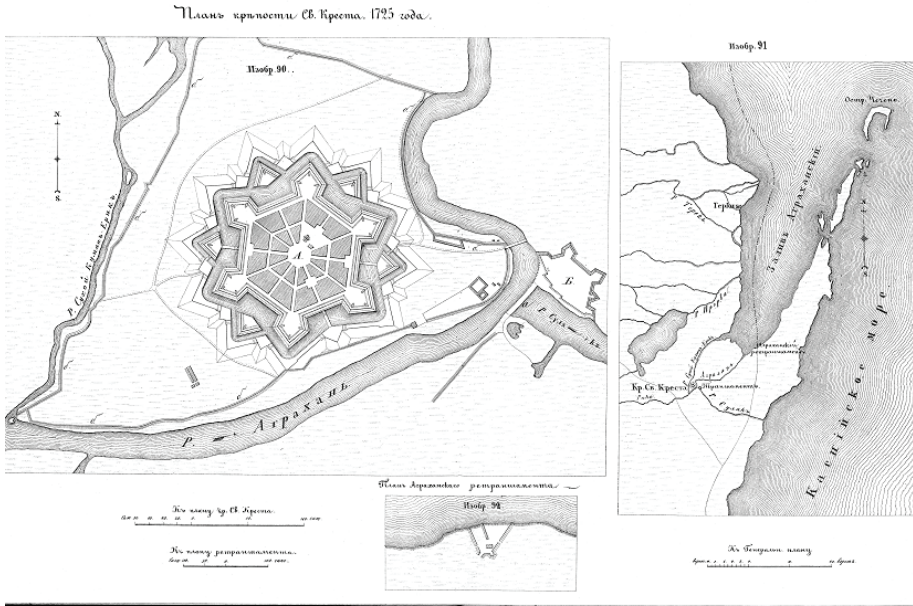
EKLER

Harita 1: 19. Yüzyıl Başlarında Kafkasya

Kaynak: *İstoricheskiy Oçerk Kavkazskih Voyn ot ih Naçala do Prisoedineniya Gruzii k Rossii*, Red. V.A. Potto, Tipografiya Kantselyarii Glavnonaçalstvuyşego grajdanskoj çastyu na Kavkaze, Tiflis 1889, s.

Kitabın eki.

Resim 1: Kutsal Haç Kalesi Planı (1725)

Kaynak: Fyodor F. Laskovskiy, *Kartı, Planı i Çertejı k II Çastı Materialov dlya İstorii İnjenernogo İskusstva v Rossii*, S.Peterburg 1861, s. 28.

Resim 2: 19. Yüzyılda Gürcü Askerî Yolu'nun Görünümü

Kaynak: Gürcistan Milli Meclisi Kütüphanesi (<http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/112103>)

Resim 3: Gürcü Askerî Yolu -Lars İstasyonu ve Yermolov Taşı

Kaynak: Gürcistan Milli Meclisi Kütüphanesi (<https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/11888>)

Resim 4: Lars'ta bir Savaş Kulesi

Kaynak: Gürcistan Milli Meclisi Kütüphanesi (<https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/135468>)

Resim 5: Savaş Kulesi (Osetya)

Kaynak: Gürcistan Milli Meclisi Kütüphanesi
(<http://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/276466/1/14407%2b.jpg>)